

Zoogdier

Jaargang 16 (1) maart 2005

Hoe oud is deze vos?
Steenmarters in het bos
Zieke konijnen

Inhoud Zoogdier 16(1) maart 2005

Voorpagina:

Jonge vos Foto: Rollin Verlinde

Artikelen

Hoe oud is deze vos? 3

Jaap Mulder en Joke van de Giessen

Steenmarters in Bosuilkasten 8

Mark Zekhuis en Onno de Bruin

Virusziekten bij konijnen en hazen 14

Leo van Breukelen, Christine de Jong, Marijke Drees en Jasja Dekker

Waarnemingen 17

Parende watervleermuizen, Tweekleurige vleermuis in België.

Tweekleurige vleermuis op boorplatform.

Forum 19

Dwaalgasten bij zoogdieren.

Marius den Boer

Hyperlink 20

Reuzenmarter - Zoek de beestjes - Molshopen - Notenjacht.

Uit de oude doos 22

deel 4 - over nesten, holen en burchten.

Bob Vandendriessche

VZZ-nieuws 24

Vereniging en Stichting - Missie - Giften - Wildzoekers - Uit het bestuur.

Natuur.nieuws 27

Uit de werkgroepen.

Boekbespreking 27

De-domesticatie.

Oproepen 29

Oproep bevertellers Almere, Oproep waarnemingen Limburgse zoogdieren.

Agenda 30

Achterpagina:

Kunstwerk: Otter in kasteelpark Diksmuide - Foto: Ann D'heedene & Bob Vandendriessche

Hoe oud is deze vos?

Jaap Mulder & Joke van der Giessen

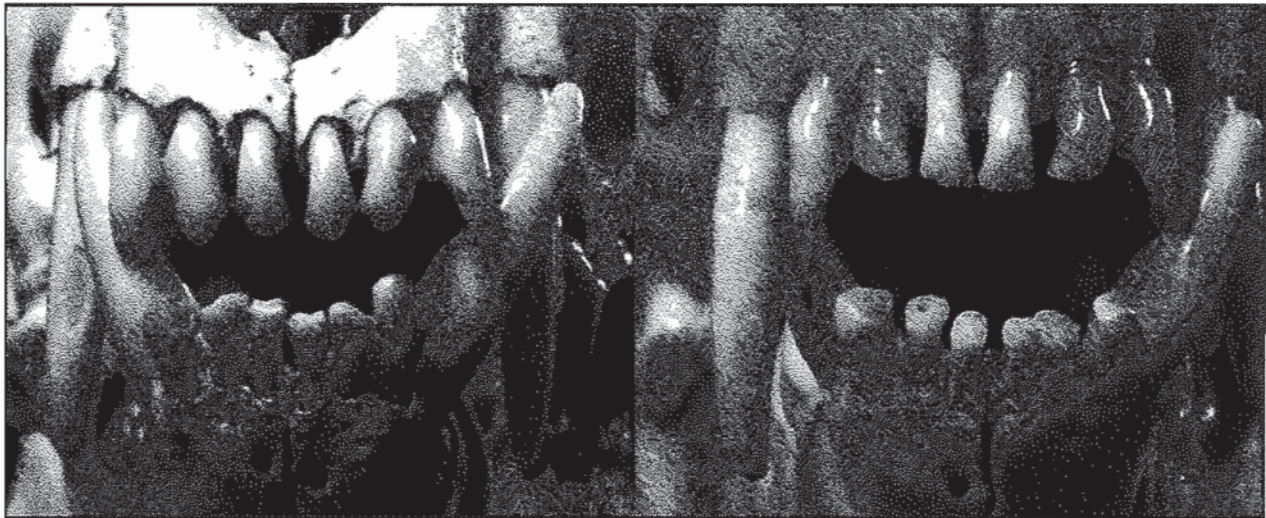
Tijdens een recent onderzoek naar het voorkomen van de vossenlintworm in Zuid-Limburg werden veel vossen ingezameld, die door jagers voor dit doel mochten worden geschoten. Zowel de jagers als de onderzoekers bepaalden elk op hun manier hoe oud iedere vos was. De resultaten bleken sterk uiteen te lopen!

Om na te gaan hoeveel vossen, *Vulpes vulpes*, in Zuid-Limburg besmet zijn met de kleine vossenlintworm, *Echinococcus multilocularis*, werden in 2002 en 2003 in totaal 207 vossen geschoten en door het Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu (RIVM) onderzocht (Van der Giessen et al., 2004). Voor het schieten was ontheffing verleend in het kader van de Flora- en Faunawet. De jagers hadden de gelegenheid om op een formulier, naast vindplaats, datum en tijd onder andere ook de leeftijd van de geschoten vos in te vullen, zoals zij die beoordeelden. Daarbij werden vooraf geen instruc-

ties gegeven, zodat de jagers hun onbeïnvloede, op eigen ervaring berustende oordeel gaven. Tijdens het onderzoek van de vossen op het RIVM werd het gebit visueel geïnspecteerd. Daarbij werd eveneens een oordeel gegeven over de leeftijd van elke vos, waarbij ze ofwel subadult (eerstejaars) ofwel adult (ouder dan 1 jaar) werden genoemd. Daarna werd van 133 vossen een hoektand microscopisch onderzocht op leeftijd. Dat gebeurde door met een diamantzaag enkele 0.15 mm dikke plakjes uit de wortel te zagen en die plakjes onder de binoculaire microscoop te bekijken bij vergrotingen van 20- tot

Figuur 1: Aan het gebit van een vos kan je zijn leeftijd min of meer aflezen.
Foto: P. Munsterman

Figuur 2: Vergelijking van de snijtanden van een 11 maanden oude (links) en een 35 maanden oude vos (rechts). De slijtage van vooral de ondertanden in het rechterplaatje is duidelijk, maar ook de boventanden zijn afgesleten; het drieknobbelige snijvlak is geworden tot een gladde rand. Foto: Jaap Mulder

50-maal. Met horizontaal invallend licht en een donkere achtergrond is dan de gelaagdheid in het tandcement zichtbaar. Elk laagje is in feite een soort jaarring.

Slijtage

Hoe kun je de leeftijd van een vos bepalen? Bij jonge dieren is het duidelijk, vossen worden maar in een korte periode van het jaar geboren en men kan een standaard-geboortetijdstip aannemen, bijvoorbeeld 15 maart. De meeste vossen worden in maart geboren. Maar soms zijn vossen vanaf augustus al niet meer op het eerste gezicht te scheiden in eerstejaars (geboren in hetzelfde jaar) en oudere dieren. Inspectie van het gebit geeft dan uitkomst: bij eerstejaars zijn de tanden en kiezen allemaal nog scherp gepunt en de hoektanden nog relatief kort. Naarmate het jaar vordert wordt het onderscheid moeilijker, en tegen het voorjaar kan zelfs een ervaren vossenvanger al fouten maken bij de beoordeling of een vos het voorafgaande jaar geboren is. In de loop van een vossenleven, dat in het wild maximaal zo'n twaalf tot vijftien jaar kan duren (Mulder, in druk), slijt het gebit steeds verder, en bij vossen ouder dan vier jaar springt de 'ouderdom' aan de staat van het gebit meestal in het oog. De snijtanden zijn half weggesleten, de hoektanden missen vaak de punt of zijn zelfs helemaal afgebroken, en de kiezen achter in de bek worden steeds vlakker. Toch is het

moeilijk om de leeftijd van een oudere vos bij benadering te schatten aan het gebit, want veel hangt af van het voedsel dat gegeten wordt. Als dat voornamelijk muizen en wormen zijn, blijft het gebit een stuk gaver dan wanneer de voornaamste prooien grover gebouwd zijn, zoals konijnen.

Jaarringen tellen

Voor vossen en veel andere dieren uit pool- en gematigde streken is de meest nauwkeurige leeftijdsbepaling die tot nu toe bekend is, het tellen van de cementlaagjes rond de wortels van de tanden en kiezen. Elk jaar wordt bij vossen tussen september en april een relatief dik laagje cement tegen de tandwortel afgezet, dat tussen april en september wordt afgesloten met een dunne laag van een andere samenstelling (Grue & Jensen, 1979). Samen maken deze elkaar afwisselende laagjes de indruk van 'jaarringen', en dat zijn het ook ongeveer (zie foto). Als men rekening houdt met de tijd van het jaar, dan kan men aan het patroon precies bepalen hoe oud een vos is (was...). Door de steeds dikker wordende laag cement komt de hoektand ook steeds hoger in de kas te zitten, hij lijkt te 'groeien'.

Grue & Jensen (1979) hebben onderzocht hoe nauwkeurig deze microscopische methode is, met behulp van vossen waarvan de leeftijd precies bekend was; doordat ze als jonge welpen namelijk

van een oormerk voorzien waren. Grue & Jensen konden de leeftijd van 93 % van 135 vossen juist beoordelen door de laagjes in het tandcement te tellen. Er blijft dus toch nog enige onzekerheid, zelfs bij deze zo recht toe recht aan lijkende methode. Wellicht heeft de gezondheid van de vos invloed op de vorming van het jaarlijkse cementlaagje; soms zie je dat op een deel van de wortel een van de laagjes aangetast lijkt, of zelfs geheel weg is.

Jagers

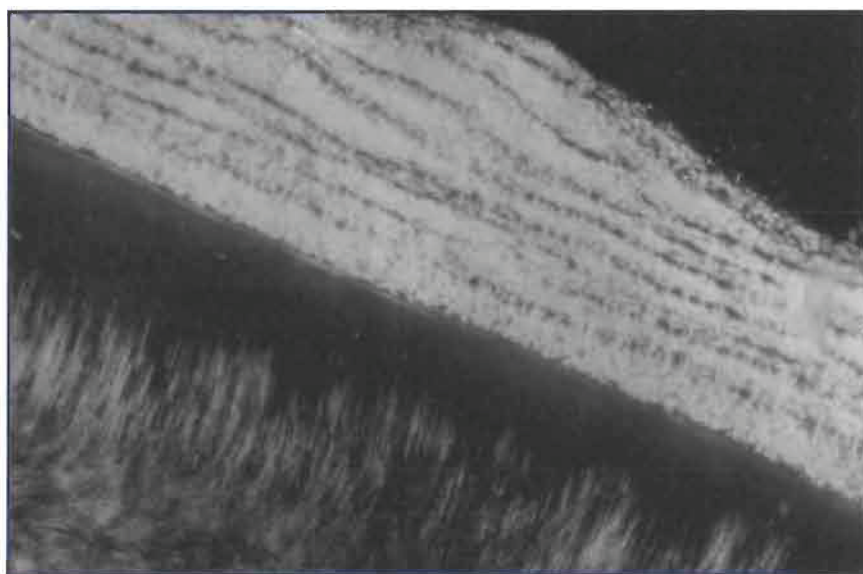
Hoe goed deden de jagers het? Alle vossen werden in het winterhalfjaar geschoten, zodat ze allemaal volgroeid waren en hun leeftijd aan het gebit moest worden beoordeeld. In totaal werd door de betreffende jager bij 75 vossen die later ook aan hun tandwortel onderzocht werden een leeftijdsschatting opgegeven. Tachtig procent van deze vossen werd in januari of februari geschoten, laat in de winter dus, wat het herkennen van de eerstejaarsvossen extra moeilijk maakt. Tabel 1 geeft een overzicht van de resultaten. Verticaal staan de leeftijdsklassen die door de jagers werden toegekend aan de vossen, horizontaal de leeftijdsklassen die door de onderzoeker, op grond van het aantal laagjes in het tandcement, werden toegekend. Jaarklasse 0 bevat dieren die nog geen jaar oud zijn, jaarklasse 1 de vossen van 12 tot en met 23 maanden oud, enzovoort. Omdat de vossen uitsluitend in de winter werden geschoten, gaat het in feite om vossen die respectievelijk 8-11, 20-23, 32-35 (enzovoort) maanden

oud waren. In de groene vakjes staan de vossen die door jager en onderzoeker even oud gevonden werden.

Als we ervan uitgaan dat het aantal 'jaarringen' in het tandcement (op de x-as) de werkelijke leeftijd weergeeft (hoewel dat dus niet in 100% van de gevallen zo hoeft te zijn), dan had het resultaat beter gekund: slechts 1 op de 4 vossen, in totaal 19

Figuur 3a: Engtedoorsnee door de wortel van een hoektand van een negen jaar oude vos. De lichte laag aan de buitenkant is het tandcement, waarvan elk jaar een laagje wordt gevormd.
Foto: Fred Hess

Figuur 3b: Uitvergroot detail van de hoektand. Foto: Fred Hess

4				1		1
3	2					
2	8	1				
1	33	1	1	1		
0	18	5	2	1		
	0	1	2	3	4	5

Tabel 1: Aantal vossen in elke leeftijdsklasse (0 tot 5; 0 = 7-11 maanden, 1 = 12-23 maanden, enz) volgens de jagers (y-as) en volgens de jaarlijnen in het tandcement (x-as). In de blauwe vakjes staan de vossen waarvan de leeftijd volgens beide methoden overeenkwam.

stuks, kreeg de juiste leeftijd toebedeeld. Linksboven van de groene vakjes in tabel 1 staan de vossen die door de jagers te oud werden ingeschat, 45 stuks (60%), rechtsonder de vossen die te jong werden bevonden: 11 stuks (15%). Er was dus een sterke neiging de vossen te oud in te schatten. Opmerkelijk zijn de twee tamelijk oude vossen boven in de tabel, waarvan de leeftijd door de jagers bijna goed werd geschat, ze zaten er maar één jaar naast. Aan de andere kant valt op dat acht jonge vossen (jaarklasse 0, linkerkolom) twee jaar oud werden genoemd en twee jonge vossen zelfs drie jaar oud. Omgekeerd kwamen dezelfde grote verschillen voor (onderste regel in de tabel): twee vossen van twee jaar oud werden in jaarklasse 0 ingedeeld en één vos van drie jaar oud eveneens. Als we de vossen alleen maar indelen in subadult (jaarklasse 0) en adult (één jaar of ouder) dan scoorden de jagers 18 van de 61 subadulte vossen goed (29%) en 6 van de 14 adulte (43%).

Onderzoekers

Deden de onderzoekers het beter bij hun visuele beoordeling van het gebit? De betreffende onderzoekers hadden vóór dit experiment reeds enige honderden vossen aan de hand van de gebitsslijtage ingedeeld in jong (subadult) en oud (adult), maar hadden nooit een referentie gehad, nooit vossen van bekende leeftijd beoordeeld. Zij brachten het er wat beter vanaf dan de jagers, maar hadden kennelijk toch ook moeite met het onderscheid tussen jong en oud zo laat in de winter. In totaal waren er 133 vossen die zowel met het blote oog op leeftijd werden beoordeeld als later met de micro-

scoop. Van de 99 jonge vossen werden er 51 goed gescoord (51%) en van de 34 adulte vossen 31 (91%). Van de vossen die één jaar (in feite 20-23 maanden) oud waren (n=13) werden er 3 ten onrechte subadult genoemd. Alle vossen die minstens twee jaar oud waren (n=21) werden echter terecht als adult beoordeeld.

De les

Net als bij een gegeven paard heeft het zin om een geschoten vos in de bek kijken, maar dan wél gedegen! Zelfs voor een ervaren onderzoeker die veel vossen van bekende leeftijd heeft bekeken, is het niet altijd mogelijk om aan de hand van de gebitsslijtage met zekerheid te zeggen of een vos nog geen jaar oud is (eigen ervaring), zeker als de vos laat in de winter werd bemachtigd. Als de schedel is geprepareerd gaat dat alweer beter, omdat dan aan de voortschrijdende vergroeiing van de diverse naden tussen de schedelbeenderen ook de leeftijd

Figuur 4: Agressie tussen vossen Foto: Jenny Macdonald

ongeveer afleesbaar is. Maar voor de meest betrouwbare leeftijdsbepaling blijft het toch het beste om de wat meer tijdrovende methode van het tellen van de laagjes in het cement rond de wortel van de tanden te volgen.

Verder lezen?

- Giessen, J.W.B. van der, A. de Vries, M.L. Chu, V. Stortelder, J.L. Mulder, C. de Lezenne Coulander & P. Teunis, 2004. The prevalence of *Echinococcus multilocularis* in foxes in Limburg 2002-2003.
- RIVM-report 330040001/2004. RIVM, Bilthoven.
- Grue, H. & B. Jensen, 1979. Review of the formation of incrementeal lines in tooth cementum of terrestrial mammals. - Danish Review of Game Biology 11(3):1-48.
- Mulder, J.L., in druk. Longevity records in the red fox. - Lutra.

Dank

De auteurs danken alle jagers van de wildbeheereenheden ten zuiden van Echt, alsmede Margriet Montizaan, Ger van Hout en Leon Wolfs van de Koninklijke Nederlandse Jagersvereniging en Vincent Stortelder van de Voedsel en Warenautoriteit, Keuringsdienst van Waren voor hun hulp bij het verzamelen van dode vossen. De provincie Limburg verleende subsidie voor (o.a.) de leeftijdsbepalingen. Het Instituut voor Taxonomische Zoölogie van de Universiteit van Amsterdam leende ons de diamantzaag uit.

J.L. Mulder

**De Holle Bilt 17
3732 HM De Bilt
030-2213471**

Steenmarters in Bosuilkasten in Oost-Twente

Mark Zekhuis en Onno de Bruijn

Van steenmarters is bekend dat ze zich af en toe ophouden in grote nestkasten en er zelfs incidenteel jongen in grootbrengen. In een bosgebied in Oost-Twente werden vanaf 1986 zeer regelmatig sporen en jongen van steenmarters in bosuilkasten aangetroffen. Na 1995 ineens niet meer, hoewel de populatie steenmarters in Oost-Twente zich minstens gehandhaafd heeft op hetzelfde niveau, dat veel hoger is dan in de jaren zeventig. Wat is er aan de hand? Een gedetailleerd verslag.

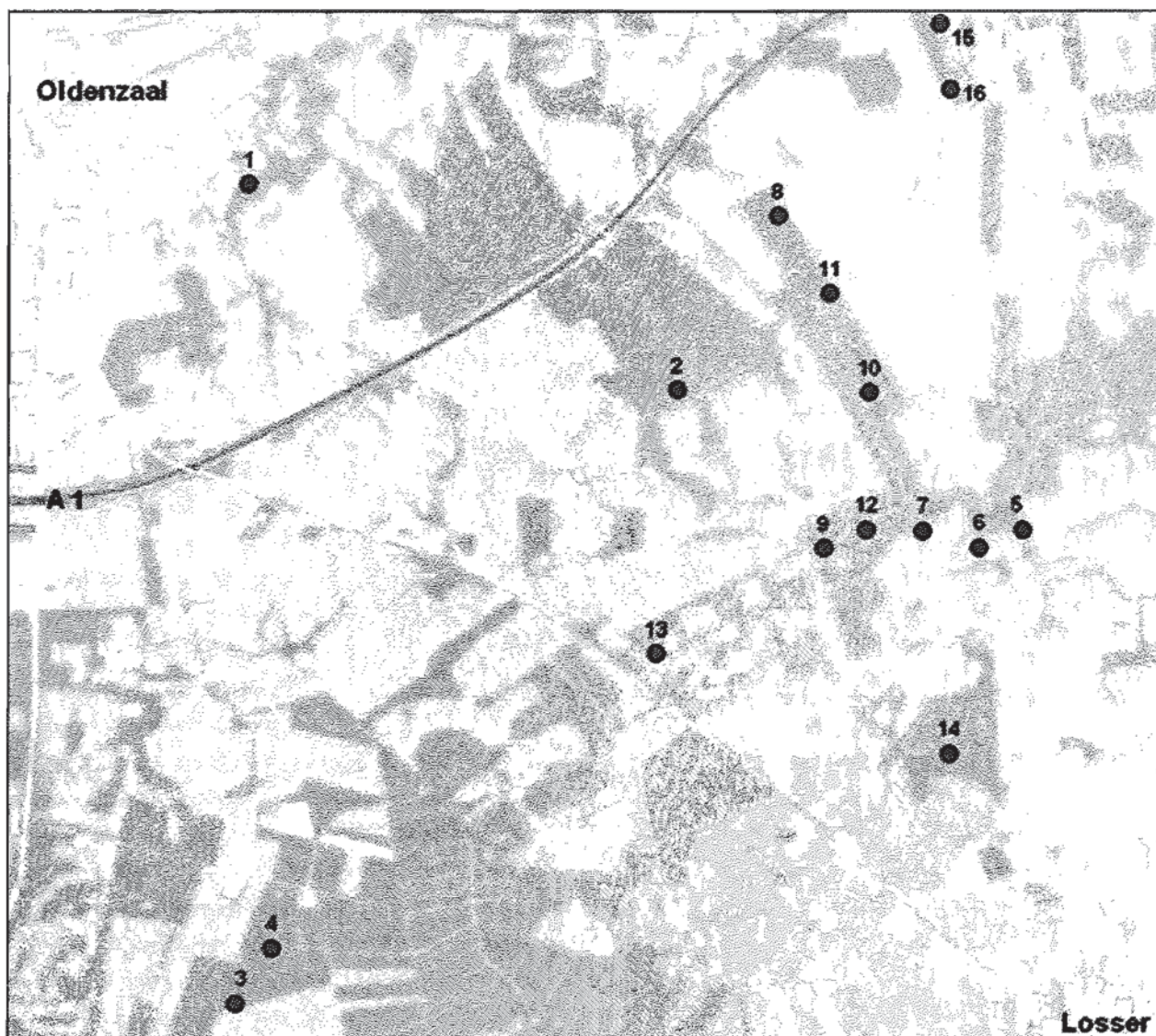
Rond 1970 begon de afdeling Losser van het Instituut voor Natuureducatie (IVN) met het ophangen van bosuilnestkasten in bosgebieden in Oost-Twente. Het betreft een gebied van ongeveer 4 x 5 km, gelegen tussen de stad Oldenzaal en de dorpen Losser en De Lutte. Hier liggen middelgrote boscomplexen van 25 –100 hectare op de overgang van de Oldenzaalse stuwwal (keileem en dekzanden) naar het Dinkeldal (beekafzettingen), zoals Boerskotten, Duivelshof en Smuddebosch. Het is een mozaïek van oud, kleinschalig cultuurlandschap en jongere, grootschalige heideontginningen. Verspreide boerderijen, graslandcomplexen, beekdalen, houtwallen en bos wisselen elkaar af (**zie ook overzichtskaart: figuur 1**).

Controle van bosuilkasten

In dit gebied zijn twee typen nestkasten in bomen gehangen: een staand model, de 'standaard' bosuilkast, en een liggend model, dat breder is dan hoog en lijkt op een kerkuilnestkast. Beide hebben een vliegopening van 12-15 centimeter diameter. De meeste kasten hingen in middeloude tot vrij oude bosopstanden in grove dennen, een enkele in eik, lariks of douglas, op een hoogte tussen 7 en 14 meter. Gewoonlijk had de stam onder de kast geen zijtakken, waardoor men gemakkelijk met klimijzers naar boven kon voor controle. In de onderzoeksperiode was constant een vijftiental kasten beschikbaar. De minimale afstand tussen de kasten bedroeg

150 meter, maar de meeste kasten hingen enkele honderden meters uit elkaar. Enkele kasten hingen wat verder weg, in geïsoleerd gelegen bosjes.

Leden van het IVN-Losser hebben alle bosuilnestkasten in het onderzoeksgebied jaarlijks rond midden april gecontroleerd. Vanaf het begin broedden in deze kasten bosuilen; gemiddeld vier paar per jaar. Vanaf 1986 doken er bewoningssporen van marters op: uitwerpselen, prooiresten en waarnemingen van steenmarters (al dan niet met jongen). Wij hebben geen aanwijzingen dat in het gebied ook boommarters voorkomen: er zijn geen betrouwbare zichtwaarnemingen en ook geen vondsten van verkeersslachtoffers. De laatste decennia is de boommarter in geheel Twente een uiterst zeldzame verschijning. Alleen van het landgoed Singraven bij Denekamp is (nu al decennia lang) een kleine standpopulatie bekend. Wij sluiten echter niet uit, dat op de Oldenzaalse stuwwal of in de omgeving toch nog enkele boommarters leven (bijvoorbeeld op landgoederen rond het vliegveld Twente). Bijna twintig keer werd bij controles van nestkasten in het onderzoeksgebied een marter (al dan niet met jongen) aangetroffen, dit waren alle steenmarters. Aan de krabsporen was te zien, dat de marters steeds via de stam van de nestboom omhoog klommen. Dit wijst ook op steenmarters, omdat boommarters gewoonlijk via de boomkruinen naar hun nest gaan. Bij de kast aangekomen, zo bleek uit de krabsporen, werken de steenmarters zich op het dak

Figuur 1. Overzichtskaart van het onderzoeksgebied in Oost-Twente met situering van de bosuilnestkasten. De nummers corresponderen met tabel I. Donkergroen = bos; lichtgroen = agrarisch gebied

van de nestkast om dan van bovenaf het nestgat in te kruipen.

Prooiresten en uitwerpselen

Alle aanwijzingen over het voorkomen van steenmarters in bosuilnestkasten in het onderzoeksgebied in de jaren 1986-1997 zijn samengevat in tabel I. In de kasten werden regelmatig marter-prooires-ten gevonden, veelal in combinatie met steenmar-ter-krabsporen op de 'nestboom' en/of de nestkast. De volgende prooivondsten in nestkasten schrijven wij in ieder geval toe aan steenmarters: konijn, eek-hoorn, wilde eend, krielkip, ekster (alle 1x) en holenduif (minimaal 5x). Verder is nestpredatie door

steenmarters vastgesteld van bosuil (eieren: 3x; jon- gen: 1x) en van holenduif (eieren: 1x). In een aantal gevallen lagen in de kasten alleen de voor marters karakteristieke uitwerpselen, variërend van enkele excrementen tot de situatie dat de halve kast gevuld was met uitwerpselen (ca. 60 dm³).

Adulte en jonge steenmarters

In 1987 werden voor het eerst adulte steenmarters in een bosuilkast aangetroffen, en wel in drie ver- schillende kasten tegelijkertijd. Het volgende jaar werden in twee van de drie betreffende kasten jonge steenmarters vastgesteld! Als een kast door een marter bezet was, verliep de waarneming vol-

Jaar	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997
Aantal												
1												
2												
3												
4												
5												
6												
7												
8												
9												
10												
11												
12												
13												
14												
15												
16												

Tabel 1. Steenmarterpresentie in bosuilnestkasten in Oost-Twente (1986-1997). Geel = prooiresten; blauw = uitwerpselen of aanwezigheid van adulte steenmarter; rood = adulte steenmarter met jongen.

Foto 1: Controle van een bosuilkast in Duivelshof in 1987 door Leo Hassing. Foto Mark Zekhuis

gens een bepaald patroon: tijdens het beklimmen van de 'nestboom' door de controleur verscheen kort het gezicht van een steenmarter voor de vliegopening van de kast. Meestal trok de marter zich daarna weer in de kast terug, totdat de klimmer de nestkast bereikt had (of deze begon te openen). Dan sprong de marter ineens uit de kast en dook met gespreide poten als een soort 'vliegende eekhoorn' naar de grond (soms van wel 8 tot 10 meter hoogte!) om vervolgens over de bosbodem weg te rennen. De steenmarter die gebruik

maakte van de hoge kast (14 m) in een douglas, klom naar beneden via de vele zijtakken aan de boom. Zesmaal was bij de controles een levende steenmarter in een kast aanwezig (zonder jongen) en éénmaal werd een dood exemplaar in een kast gevonden (1994). In de periode 1988-1995 werden twaalf keer jonge steenmarters in de nestkasten aangetroffen (tabel 2). Het jaarlijkse aantal nesten varieerde van nul (1991) tot drie (1988 en 1993). Tienmaal werden levende jongen aangetroffen, tweemaal dode. De drie dode jongen van 1988 (2 wijfjes en 1 mannetje) bevinden zich in de collectie van Bauke Hoekstra.

Worpgrootte

De gemiddelde worpgrootte was 2,5. In de periode van de controle (omstreeks half april) zijn de jonge steenmarters nog klein (zo groot als een hermelijn) en nog blind. De kenmerkende grijsbruine vacht en de witte keelvlak zijn zichtbaar. Het aantal geboren jongen kan in werkelijkheid hoger gelegen hebben. Het aantal uitgelopen jongen zal waarschijnlijk lager liggen. Typisch was, dat in dit stadium de moeder altijd bij de jongen in de kast zat. Zij sprong dan bij de controle op de hierboven beschreven manier naar buiten. Bij steekproeven bleek steeds, dat de marter in de volgende nacht de jongen uit de kast

versleept had naar een andere verblijfplaats. In de eerste drie jaar van het onderzoek was de gemiddelde worpgrootte 3,0 ($n=3$), maar in de laatste drie jaar was dit nog maar 1,9 ($n=6$). Een gemiddelde van 2,5 is relatief groot. In de periode van 1982 t/m 1992 hadden Lammertsma et al. (1994), op grond van de placentallittekens, in het buitengebied een gemiddelde worpgrootte vastgesteld van minimaal 2,2 ($n=34$). De steenmarters uit de bebouwde kom van Nijmegen hadden een gemiddelde worpgrootte van 1,5 ($n=6$). Deze onderzoekers vermelden, dat de populatiedichtheid van invloed is op de worpgrootte: in steenmartergebieden die al langere tijd zijn bewoond, zijn de worpen kleiner en wordt de voortplanting door wijfjes vaker overgeslagen dan in nieuwe territoria of gebieden. Dus de grote worpen in de nestkasten in Oost-Twente zijn vermoedelijk een indicatie dat het hier gaat om een nieuwe (en tijdelijke) kolonisatie van het biotoop waarin de nestkasten hangen. De bezetting hiervan vond kennelijk plaats in de groeifase van de steenmarterpopulatie.

De relatie steenmarter-bosuil

Kauwen, holenduiven, mandarijneenden en natuurlijk bosuilen waren, naast steenmarters, bekende gebruikers van de nestkasten. Omdat er predatie door steenmarters van bosuilen (eieren en jongen) werd vastgesteld, maar ook omdat de steenmarters nestkasten 'bezet' hielden, vroegen we ons af of dit gevolgen had voor de aantallen bosuilen. Dit kon worden vastgesteld door de ontwikkeling van het aantal broedparen van de bosuil in de nestkasten op lange termijn te vergelijken met de in de kasten aangetroffen steenmarters. Territoriumkarteringen van bosuilen zijn voor dit gebied niet voorhanden, daarom is ons onderzoek beperkt tot de broedgevallen van bosuilen in de nestkasten. In figuur 2 zijn de jaarlijkse aantallen nesten van bosuil en steenmarter in de periode van 1980 t/m 1998 naast elkaar aangegeven.

Op de top van de 'steenmarterbezetting' (1988) waren er nog altijd zo'n negen nestkasten voor de bosuil beschikbaar. Ondanks het gegeven dat de bosuil een lang levende soort is en de effecten van géén of een laag broedsucces op korte termijn niet

Jaar	Aantal nesten	Jongen per nest
1988	3	2,3,4
1989	1	3
1990	1	3
1991	0	-
1992	1	2
1993	3	2,3,3
1994	2	1,3
1995	1	1

Tabel 2. Aantallen steenmarternesten en jongen (1988-1995).

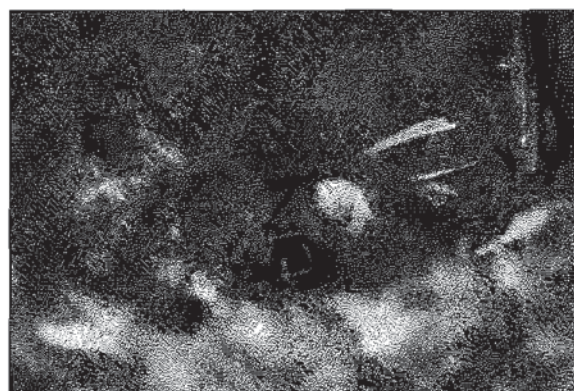
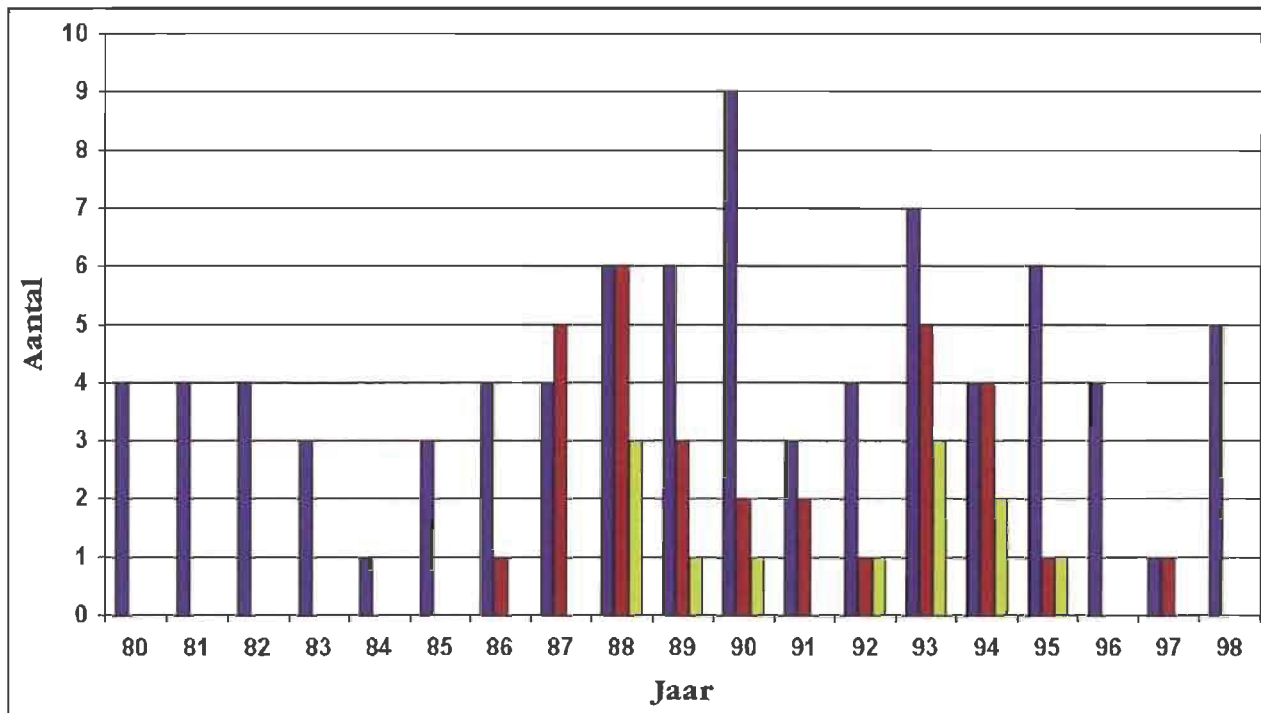

Foto 2. In een nestkast voor de bosuil liggen drie jonge steenmarters. De veren zijn van een geplukte holendui. Foto Leo Hassing

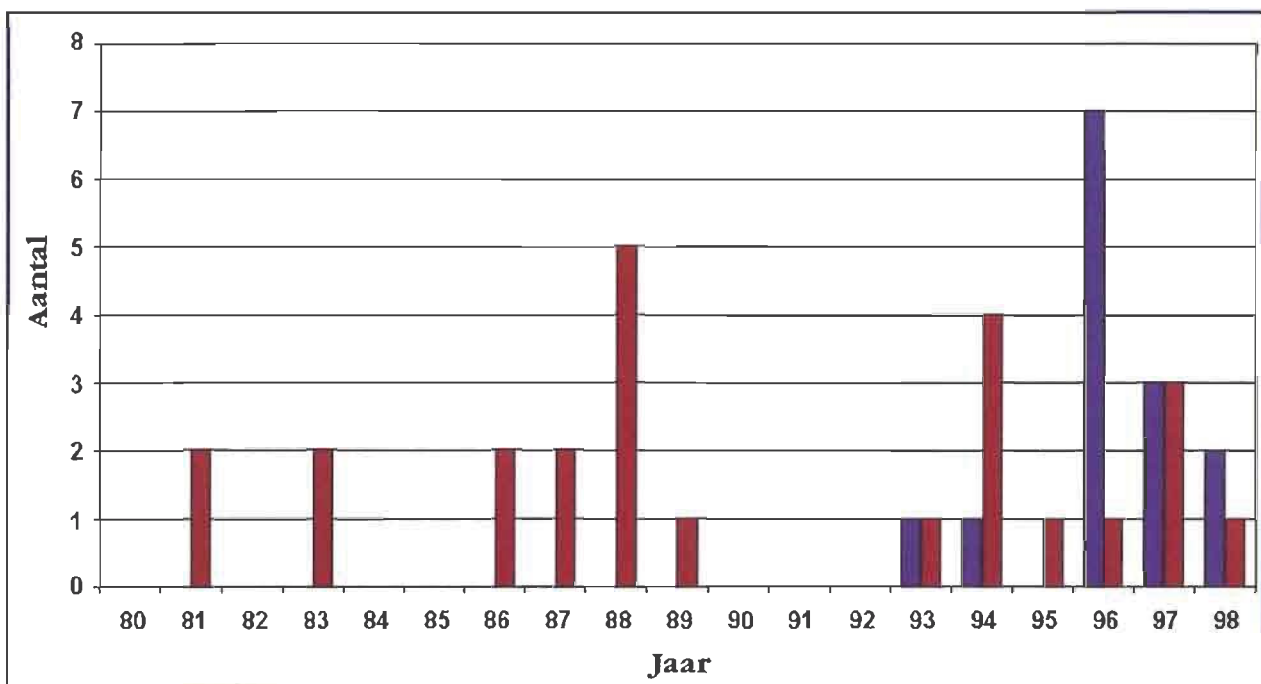
direct zichtbaar zullen zijn, is geen negatieve invloed op de bosuilenpopulatie in de onderzoeksperiode vast te stellen. Deze uitspraak is gebaseerd op een tweetal constatering: (1) op het hoogtepunt van de steenmarterpopulatie (in de jaren 1987-1994) bereikte ook de bezetting door bosuilen zijn hoogste stand; (2) na het verdwijnen van de steenmarters uit de kasten handhaafde de bosuil zijn gemiddelde stand, dus is er ook geen negatief naijleffect opgetreden. Bij de nestkastcontroles waren er trouwens ook geen aanwijzingen, dat steenmarters stelselmatig de nestkasten in de buurt langs gingen om broedende vogels of eieren te verschalken.

Opmars steenmarters

Volgens Broekhuizen & Müskens (1984) kwam de steenmarter in de periode 1950-1980 beperkt voor in Twente, Achterhoek, Liemers, de omgeving van

Figuur 2. Bezetting door bosuilen en steenmarters van ongeveer 15 kasten (1980-1998). Blauw = aantal nesten van bosuilen; rood = aantal door steenmarters gebruikte nestkasten; geel = aantal worpen van steenmarters.

Figuur 3. Waarnemingen van steenmarters in Twente binnen de bebouwde kom (blauw) en daarbuiten (rood) (1980-1998) Bron: waarnemingenbestand Zoogdierwerkgroep Overijssel

Nijmegen en in Zuid-Limburg. Dit zou men kunnen aanduiden als de 'oorspronkelijke of autochtone' steenmarter. Deze huisde op landgoederen en in gevarieerde agrarische landschappen met boerderij-

en, kastelen en andere oude gebouwen. Tot in de jaren zestig van de vorige eeuw waren er nauwelijks of geen meldingen van steenmarters in de bebouwde kom. Na 1980 nam de steenmarterstand toe.

Tegelijkertijd kwam er ook een (her)kolonisatie op gang via Oost-Groningen en Noordoost-Overijssel richting het zuidoosten. Dit is vermoedelijk in eerste instantie gekomen door immigratie vanuit het aangrenzende Noord-Duitsland. Maar er wordt ook gedacht dat de toename na 1980 veroorzaakt zou kunnen zijn door een betere ecologische aanpassing van de steenmarter aan het huidige cultuurlandschap en de opkomst van 'dorpen in het groen' en buitenwijken met veel plantsoenen en grote villatuinen. Deze toename en opmars van de 'nieuwe of allochtone' steenmarter (die een nieuwe niche lijkt te hebben ontdekt) herkennen we ook in figuur 3.

Discussie

Interessant bij onze studie is de vraag waarom de steenmarter de nestkasten in het Oost-Twentse gebied alleen in de beginperiode van zijn opmars gebruikte voordat hij de dorpen en stadsranden ging veroveren. De steenmarters gebruikten hier de bosuilkasten namelijk slechts gedurende een beperkte periode, van 1986 t/m 1995 (met nog een laatste incidentele waarneming in 1997). Sindsdien zijn er geen aanwijzingen meer dat steenmarters deze nestkasten nog gebruiken. Dat de totale steenmarterstand in Twente, na het verlaten van de nestkasten, niet is afgenomen, blijkt wel uit figuur 3. Maar ook komt hieruit naar voren, dat de steenmarter in Twente na 1990 de bebouwde kom veroverd heeft en dat van hier relatief steeds meer meldingen komen ten opzichte van meldingen van het platteland. Het lijkt erop dat steenmarters in de groeifase van de populatie ook voor hen marginale biotopen, zoals boscomplexen, gingen gebruiken. Voortplantingsplaatsen in dit biotoop waren in Oost-Twente met name de nestkasten. Op dat moment waren ook de 'oude' territoria op het platteland nog bewoond en werden 'nieuwe' biotopen in dorpen en stadsranden ontdekt. Kennelijk waren deze laatste zo succesvol, dat ze het zwaartepunt van de steenmarterpopulatie zijn gaan vormen. Dit kan te danken zijn aan een combinatie van een drietal factoren. Allereerst is het voedselaanbod hier waarschijnlijk erg gunstig en vindt er minder (illegale) jacht op marterachtigen plaats dan op het platteland. Bovendien zoeken steenmarters in de winter dagrustplaatsen op die goede bescherming bie-

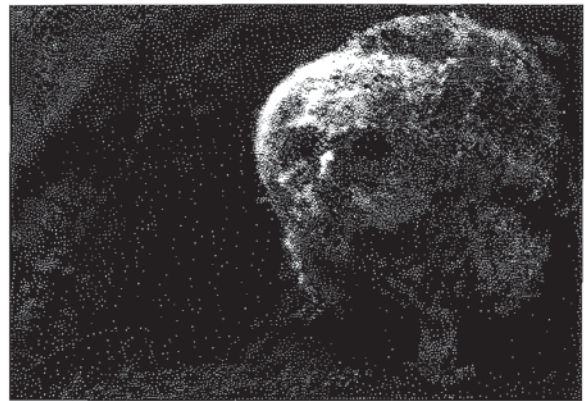

Foto 3. Jonge bosuilen werden gewoonlijk door de steenmarters ongemoeid gelaten.

Foto Mark Zekhuis

den tegen koude en die vinden ze makkelijk in de bebouwde kom, zoals in spouwmuur van gebouwen, onder dakbeschotten en in rieten daken van villa's.

Verder lezen?

- Broekhuizen, S. & G.J.D.M. Müskens, 1984: Wat is er met de steenmarter *Martes foina* (Erxleben, 1777) in Nederland aan de hand? Lutra 27: 261-274.
- Lammertsma, D.R., S. Broekhuizen & G.J.D.M. Müskens, 1994. Verminderde voortplanting bij steenmarters *Martes foina* in Nijmegen. Lutra 37: 29-45.

Dankwoord

De auteurs danken de vogelwerkgroepleden van het IVN-Losser; in het bijzonder Leo Hassing en Peter Steffens, voor het verzamelen en beschikbaar stellen van de gebruikte gegevens. Daarnaast danken zij Nico Driessen voor het beschikbaar stellen van gegevens van steenmarters uit het archief van de Zoogdierenwerkgroep Overijssel. Verder bedanken zij Kees Canters en Alice Pillot voor verbeteringen in het manuscript.

Mark Zekhuis

Stoevelaar 23

7414 CA Deventer

catbird@home.nl

Virusziekten bij konijnen en hazen

Extract van een congresverslag

Leo van Breukelen, Christine de Jong, Marijke Drees en Jasja Dekker

Na myxomatose worden de konijnen in onze streken getroffen door een nieuwe, veel gevaarlijker virusziekte: VHS, het Viraal Haemorrhagisch Syndroom. Bij hazen komt een verwant virus voor. Tijdens de tweede World Lagomorph Conference, gehouden in juli 2004 in Vairão (Portugal), werden enkele presentaties aan deze ziekten gewijd. Acht Nederlanders en drie Vlamingen waren bij dit congres aanwezig. Deze grote opkomst geeft aan, hoe belangrijk konijn en haas in onze ecosystemen zijn (of waren). Wat staat ons te wachten en wat kunnen we doen?

Bij konijnen en hazen, uit de familie van de Leporidae die samen met de in Noord-Amerika en Azië voorkomende pika's (Ochotonidae) de orde van de Lagomorfen vormen, komen virusziekten voor die, bij besmetting een sterke invloed op de populaties hebben door de hoge sterfte. Op het congres waren diverse presentaties gewijd aan VHS (in het Engels tegenwoordig Rabbit Hemorrhagic Disease, RHD), bruine hazenziekte (European Brown Hare Syndrome, EBHS) en myxomatose. De veroorzakers van VHS en BHZ behoren beide tot de groep calici-virussen, terwijl het myxomatose-virus tot de pokkengroep behoort. VHS en BHZ zijn sterk aan elkaar gerelateerde, maar toch duidelijk verschillende virussen.

Een virus is simpel gezegd een stukje DNA of RNA met daaromheen een eiwitmantel en soms nog een membraan en/of specifieke hulpmiddelen om een organisme binnen te dringen. Binnengedrongen in een lichaamscel zet het virus, door de codering in zijn DNA of RNA, de cel aan tot het maken van meer virusdeeltjes, ten koste van de gastheer. VHS en BHZ zijn beide RNA-virussen, de veroorzaker van myxomatose is een DNA-virus.

Viraal Haemorrhagisch Syndroom

Het VHS-virus is voor het eerst in 1984 aangetoond in China, bij uit Duitsland afkomstige gefokte konijnen; het is inmiddels verspreid over de hele wereld. Het is alleen ziekteverwekkend voor het Europese konijn, *Oryctolagus cuniculus* (wild of tam). Het kan worden overgebracht op alle denkbare manieren. Bij besmetting is de sterfte hoog (40-95%) en treedt de dood snel in (24-48 uur). Het VHS-virus is zeer persistent: op kamertemperatuur kan het bijvoorbeeld tot wel drie maanden overleven. Vooral in Australië is duidelijk geworden dat het virus met name in droge gebieden een sterke invloed heeft op populaties (80-95% afname), terwijl in meer gematigde, vochtige klimaten het effect veel minder kan zijn (0-80% afname). In deze klimaatzones is het voorkomen ook veel variabler: er zijn grote verschillen tussen gebieden en tussen jaren. Ook in Nederland constateren we een afname van gemiddeld 60-70%, met eveneens lokale en periodieke verschillen.

De herkomst van VHS is niet helder. Vermoedens gaan uit naar een ouder, niet-dodelijk calici-virus, genaamd RCV (Rabbit Calici Virus). Dit

Myxomatose is nu 50 jaar bekend. Hier een konijn met de ziekte. Foto: Jaap Mulder

RCV blijkt, na nieuwe analyses van oude monsters in Engeland en Nieuw-Zeeland, al enkele decennia of langer aanwezig te zijn geweest voordat VHS voor het eerst beschreven werd. Vermoed wordt, dat het dodelijke VHS hieruit is ontstaan. Inmiddels lijken er nog drie varianten (virusstammen) van RCV te zijn, maar daarover bestaat nog discussie. Ze zijn namelijk aangetoond in verschillende landen met behulp van verschillende technieken; groot-scheepse genetische vergelijking van de virusstammen moet nog plaatsvinden.

Ontstaan van immuniteit

Besmetting met alle varianten van RCV (zo ze bestaan) leidt tot antilichamen in het bloed die voor korte of langere tijd bescherming bieden tegen de dodelijke variant. Toch kunnen dieren die met het RCV of een tamelijk onschadelijke virusstam besmet zijn, plotseling alsnog dodelijk worden getroffen. Het is volstrekt onbekend wat de trigger hiervoor is. Het is wel bekend dat in het erfelijk materiaal van een levende cel genen kunnen worden 'aan- en uitgeschakeld'. Of het hier een dergelijk mechanisme betreft is echter niet duidelijk.

Jonge konijnen kunnen via de moedermelk antilichamen tegen VHS meekrijgen. Bij besmetting gaan ze hierdoor meestal niet dood, maar ze kunnen echter de ziekte wel degelijk krijgen. Als ze in deze beschermde fase besmet raken wordt hun immuniteit verhoogd. In principe kan zo'n herhaalde besmetting (en daarmee een verhoging van de immuniteit) dus een gunstig effect hebben voor de hele populatie. Een hoge populatiedichtheid, waardoor de ziekte ook vrijwel constant aanwezig is en ieder jong dier aan het virus blootstaat, lijkt daarbij essentieel.

Bruine hazenziekte

De Bruine hazenziekte komt alleen voor in Europa onder de Europese of bruine hazen *Lepus europaeus* en de sneeuwhaas *Lepus timidus*. Het virus werd voor het eerst ontdekt in Zweden (1980). In een hazenpopulatie in Argentinië komt een niet dodelijke variant voor. Omdat deze populatie zijn oorsprong heeft in uit Europa ingevoerde hazen, wordt vermoed dat deze niet dodelijke variant ooit ook in Europa voorkwam en zich daaruit heeft ontwikkeld tot een dodelijke variant; analoog dus aan het

VHS-verhaal. Verder zijn de besmettelijkheid, de wijze van overbrenging en de hoge mortaliteit vergelijkbaar met VHS.

Myxomatose

Behalve het 25-jarig jubileum van het Lagomorfencongres kon ook het 50-jarig jubileum van myxomatose 'gevierd' worden. Het myxomavirus behoort tot de pokkengroep. De ziekte is inmiddels endemisch in de meeste populaties, dat wil zeggen dat hij min of meer constant voor komt. Uit experimenteel onderzoek in Engeland blijkt, dat de ziekte na vijftig jaar nog altijd een (zeer) grote invloed kan hebben op de populatiedynamiek. Verschillende gradaties van besmetting kunnen worden onderscheiden, maar zelfs individuen met de zwaarste vorm van besmetting kunnen weer volledig genezen. Het uit hun lijden verlossen van dergelijke dieren kan dus beter achterwege blijven. Net als bij VHS en BHZ zijn bij myxomatose verschillende virusstammen ontdekt met een verschillende virulentie. Afhankelijk van de stam kan preventief inenten zinvol zijn, maar in de praktijk blijkt dit zelden lang bescherming te bieden.

Herintroductie van konijnen

Er waren verschillende presentaties over herintroductie en translocatie. Vooral in Spanje en Frankrijk worden door jagers en natuurbeschermers veel konijnen verplaatst. Herintroducties hebben meestal geen hoog rendement. De overleving is minder dan 50%, zeker bij uitzetting in de winter. Het eerst laten wennen in een soort ren verhoogt de gemiddelde overleving niet. Bovendien trekken losgelaten dieren vaak weg. Het meest succesvol blijkt het loslaten van jonge konijnen in het voorjaar. Een serieuze evaluatie van het lange-termijnsucces ontbreekt nog. Verbazingwekkend is wel, dat het afkondigen van een al dan niet tijdelijke jachtstop in de meeste landen blijkbaar geen optie is. In Frankrijk blijken sportjachtbelangen vaak de motivatie te zijn voor herintroductieprogramma's, terwijl in Spanje en Portugal vooral grote zorgen bestaan over het voortbestaan van de vele endemische predatoren (pardel lynx en de Spaanse keizerarend) die in meer of mindere mate afhankelijk zijn van konijnen. Ook in deze landen zijn jachtbelangen overigens zeker

niet irrelevant en zijn jagersorganisaties vaak een belangrijke financier van de herintroducties.

Conclusies

Samenvattend moet worden gesteld dat er nog veel onbekend is op het gebied van de virusziekten bij konijnen, vooral rondom VHS. Grootscheeps genetisch onderzoek naar de virusstammen moet uiteindelijk meer duidelijkheid verschaffen. Geen van de experts kan een gefundeerde inschatting maken van wat ons nog te wachten staat, maar het is aanemelijk dat VHS, net als myxomatose, een endemische ziekte wordt. Myxomatose heeft na vijftig jaar nog altijd grote invloed op de populatiedynamiek. Voor beheerders geldt in elk geval dat achteroverleunen en wachten op herstel van de konijnenpopulaties geen goede strategie is, ook al omdat bij afwezigheid van konijnen in hoog tempo een verruiging van habitats plaatsvindt. Door toepassing van herstelmaatregelen, zoals begrazing, maaien en plaggen, kan het habitat nog in grote mate in stand worden gehouden, waardoor de kansen op herstel van de konijnenpopulatie groter zijn. Herintroductie van konijnen zou een overweging kunnen zijn: 'Baat het niet dan schaadt het niet'. Dat gaat zeker op voor bijvoorbeeld het duinecosysteem, maar helaas niet voor de portemonnee.

Leo van Breukelen

**Waterleidingbedrijf Amsterdam,
Vogelenzangseweg 21
2114 BA Vogelenzang
l.vbreukelen@wlb.amsterdam.nl**

Een uitvoeriger verslag van dit congres waarin ook aandacht wordt besteed aan de genetische ontwikkeling van het konijn, is te vinden op de website van de VZZ:

www.vzz.nl

Parende watervleermuizen in een boom in september.

De vondst, tijdens het controleren van vleermuis-kasten in de omgeving van Tilburg, van drie watervleermuizen en een dito rosse vleermuis in een grote scheur van de dunne beuk, die ik in mijn stukje over de zomerverblijfplaats van franjestaarten beschrijf (zie elders in dit nummer), waren aanleiding bij iedere veertiendaagse kastencontrole even te gaan kijken. Begin mei leverde dat nog drie watervleermuizen op, in mei en juni één watervleermuis en in augustus waren dat er weer twee. Op 28 september 2004 was er nog een bijgekomen en ik betrapte in deze boom twee parende exemplaren! Halverwege de boomholte zat een magere watervleermuisman op een flink opgevette watervleermuisvrouw, die af en toe zat te piepen terwijl het mannetje haar fanatiek in de nek beet en duidelijk aan het paren was. De derde watervleermuis zat hoger in het gat en was minstens zo vet als het vrouwtje.

Omdat ik de dieren niet teveel wilde verstoren heb ik ze niet op hun geslacht gecontroleerd. Toch ben ik er zeker van dat het hier om een vrouwtje en een mannetje ging. Het paargedrag was identiek aan het gedrag dat ik ook al eens in een ondergronds winterverblijf heb gezien.

Het interessante van deze waarneming is dat watervleermuizen dus niet alleen in winterverblijven paren maar ook in boomholten! Van Herman Limpens had ik al wel eens gelezen dat er in het najaar in grote groepen vrouwtjes in boomholten ook wel eens seksueel actieve mannetjes zijn waargenomen. Omdat er nog maar betrekkelijk weinig in bomen naar vleermuizen wordt gezocht weten we echter niet of deze waarneming een uitzondering is of dat watervleermuizen ook paargroepen in bomen vormen.

Ik denk dat het laatste best zou kunnen omdat we in een nabij gelegen bos, waar veel watervleermuizen jagen, dit najaar ook twee uitgescheurde boompjes hebben gevonden waarin steeds twee of drie watervleermuizen verbleven. Het geslacht van die dieren is echter onbekend dus het is onduidelijk

of het ook paarplaatsen zijn. Misschien dat er, door het zoeken naar verblijfplaatsen met behulp van boomcamera's, in de komende jaren meer duidelijkheid komt over mogelijke paarplaatsen van watervleermuizen in bomen. Met dank aan Jos Marcelissen.

Erik Korsten,
Carré 129

5017 JG Tilburg
e-mail: erikkorsten@planet.nl

Eerste winterwaarneming van tweekleurige vleermuis in België

Op zaterdag 4 december werd in het Opvangcentrum voor vogels en wilde dieren in Oostende een op dat moment niet nader gedetermineerde vleermuis binnengebracht. Een dame had onopzettelijk een vleermuis, die ze voor een stukje vuil hield, weggeveegd van het raamkozijn van haar appartement op de eerste verdieping, tegenover het casinogebouw. Zo was het diertje drie meter lager op de straatstenen terechtgekomen. Pas toen zag zij dat het 'dingetje' eigenlijk een vleermuis was. Naast de plaats van de vondst, bleek kort voordien een oud gebouw te zijn afgebroken. Het lijkt niet onwaarschijnlijk dat de tweekleurige vleermuis hier zijn toevlucht voor de winter had gezocht, en door de werkzaamheden op het raamkozijn terecht was gekomen, waar hij werd gevonden. Erg bezorgd om het welzijn van het diertje, belde de dame het opvangcentrum. Die namen op hun beurt contact met de vleermuizenwerkgroep. Minder dan een uur later waren we terplekke en wat bleek? Het was een mannetje tweekleurige vleermuis (*Vespertilio murinus*). Het is de meest late waarneming in België ooit. De vorige laatste waarneming dateert van de 30e november (Libramont). Feitelijk betreft het hier dus de eerste echte 'winterwaarneming' van een tweekleurige vleermuis in België. Ten tijde van de waarneming in Libramont was de temperatuur dat jaar, begin december en 's nachts, ook in Wallonië nog niet of nauwelijks onder de nul graden gezakt. Toen was er dus sprake van een unieke situatie die sinds de metingen nooit eerder was voorgekomen. Bij deze recente waarneming in Oostende zakte de temperatuur 's nachts iets onder 0°C. De vleermuis werd op maandagavond 6 december omstreeks zes

uur in goede conditie op de plek van de vondst weer vrijgelaten. Na een overtuigende vlucht van enkele rondjes vloog het dier resoluut de grote stad in. Tijdens deze vlucht werd ook een aantal geslaagde geluidsopnamen gemaakt.

Met dank aan de dame die het diertje voor verzorging binnenbracht en de toegewijde vrijwilligers van het opvangcentrum in Oostende!

Bob Vandendriessche

Tweekleurige vleermuis op boorplatform

Het gebeurt met enige regelmaat dat ik vanaf Den Helder Airport opgebeld word met het verzoek een vleermuisje te komen afhalen. Op 23 augustus 2004 was het weer zover: met een heli copter van Schreiner Airways werd een vleermuisje afgeleverd. Aangekomen bij de balie van het vliegveld werd ik, behalve door een prettig ogende dame, opgewacht door een zeer actieve tweekleurige vleermuis, *Vespertilio murinus*. Het was een adult seksueel actief mannetje, gevonden op productieplatform K 12 Bravo van Gaz de France. Het platform ligt op 53°20'30" NB, 3°53'40" OL.

De dichte, zilverkleurige beharing van de rugvacht viel direct in het oog. Om verwarring met de noordse vleermuis, *Eptesicus nilssonii*, uit te sluiten, heb ik goed gekeken naar de vier vouwen in het oor en de knotsvormige tragus. De achterrand van het oor kwam tot bijna bij de mondhoek. De rechteronderarm viel, met 44,3 millimeter, keurig binnen de door Schober & Grimmberger (1998) opgegeven maten. Met 9,6 gram was hij wel aan de lichte kant. Dezelfde avond is het beestje, na gefotografeerd en gevoerd te zijn, in Den Helder losgelaten.

De tweekleurige vleermuis staat bekend als een trekkende soort. Ook is bekend dat hij hoog vliegt. De eerste, zij het slecht gedocumenteerde, vondst van de tweekleurige vleermuis in Nederland werd in 1977 gedaan in Noordwijk (Lina, 1984), tevens werden er begin jaren tachtig van de vorige eeuw meldingen gedaan uit Amsterdam in 1979 (Punt et al., 1980) en Veere (mond. med. J. P. Bekker). In België is de eerste vondst gedaan in 1989 in Blankenberge (Content & Van Gompel, 1990). Er zijn waarnemingen gedaan op de Maasvlakte, waar deze soort op

grote hoogte overvloog (Mostert & Wondergem, 1993). De meeste losse waarnemingen in ons land betreffen enkele dieren die tegen hoge gebouwen, zoals hoge flatgebouwen en torens, werden aangetroffen (Kapteyn, 1993). De schaarse, maar toch regelmatige waarnemingen bereikten een hoogtepunt toen in 1998 in Maarssenbroek bij Utrecht een kolonie gevonden werd (Jansen & Van Noort, 1998). Deze kolonie bevond zich in de spouw van een eengezinswoning in een nieuwbouwwijk. Omdat hij een soort blijkt, die over grote afstanden kan trekken, was het eigenlijk wel te verwachten dat er ooit een tweekleurige vleermuis zou worden gevonden op

een boorplatform in de Noordzee. Door het grote aantal exploratie- en productieplatforms ten behoeve van olie- en gaswinning blijkt het voor vleermuizen goed mogelijk al 'eiland-hoppend' grote afstanden af te leggen. Behalve deze tweekleurige vleermuis heb ik verschillende ruige dwergvleermuizen, een rosse vleermuis en twee noordse vleermuizen binnen gekregen die alle ver op de Noordzee werden gevonden.

Literatuur:

- Bakker, H. den, 1996. Tweekleurige vleermuis: dwaalgast of blijver? Zoogdier 7(2): 8 - 10.
- Content, D. & J. van Gompel, 1990. Eerste waarneming van een tweekleurige vleermuis *Vespertilio murinus* in België. Lutra 33(1): 56 - 58.
- Jansen, E. & B. van Noort, 1998. Eerste kolonie tweekleurige vleermuis in Nederland ontdekt. Zoogdier 9(1): 10 - 13.
- Kapteyn, K., 1993. Nieuwe vondst tweekleurige vleermuis. Zoogdier 4(1): 13 - 14.

- Lina, P.H.C., 1984. Vondsten van de tweekleurige vleermuis *Vespertilio murinus* L. 1758 in Noordwijk en Breda. *Lutra* 27(3): 287 - 291.
- Lina, P.H.C., 1990. Nieuwe vondsten van de tweekleurige vleermuis *Vespertilio murinus* en herziening van de vondst van een noordse vleermuis *Eptesicus nilssonii* in Nederland. *Lutra* 33(1): 53 - 55.
- Lina, P.H.C., 1991. Vondst van een tweekleurige vleermuis *Vespertilio murinus* in Rijswijk (ZH) en een overzicht van de vondsten van deze soort in Nederland. *Lutra* 34(2): 77 - 79.
- Mostert, K. & J. Wondergem, 1993. Waarneming tweekleurige vleermuis op de Maasvlakte. *Zoogdier* 4(3): 12 - 14.
- Punt, A., P.J.H. van Bree, J. de Vlas & G.J. Wiersema, 1980. De Nederlandse vleermuizen, 2de druk. - Wetenschappelijke Mededelingen van de Koninklijke Nederlandse Natuurhistorische Vereniging, 104: I - 59.
- Schober, W. & E. Grimmberger, 1998. Die Fledermäuse Europas. Franck's Verlag.

J.P.C. Boshamer
Vogelzand 4250
1788 MP Den Helder

Dwaalgasten bij zoogdieren

Bij veel diersoorten komen in populaties dieren voor met een exploratief gedrag. Zwervers dus. Dat is evolutionair gezien een goede strategie, die de uitwisseling tussen populaties bevordert en de mogelijkheid biedt te kijken of er in afgelegen gebieden vestigingsmogelijkheden zijn. Bij vogels heten ze dwaalgasten. Ze kunnen rekenen op veel bekijks. Ook bij zoogdieren komt het verschijnsel regelmatig voor.

Peter Reijnders en Sophie Brasseur geven in het decembernummer van 2003 van *Zoogdier* een overzicht van de dwaalgasten onder de zeehonden aan de Nederlandse kust. Zo komen bij de klamuts, die thuishoort in het Noordpoolgebied af en toe dieren voor langs de kusten van West-Europa, tot in Spanje en Portugal toe.

Soms zwemmen zeezoogdieren een eind rivier opwaarts. Regelmatig verkennen bijvoorbeeld gewone zeehonden de Schelde, in september 2004 zwom een klamuts de IJssel op.

Het is twijfelachtig of het voor de populatie nuttig is om dergelijke zwervers terug te brengen. Daar komt bij, dat het terugbrengen niet zonder risico is. Zo'n dier kan tijdens het contact met de mens allerlei ziektekiemen hebben opgelopen, te meer omdat het vaak in een slechte conditie geraakt. Dat dit niet denkbeeldig is blijkt uit de virusepidemie onder onze gewone zeehond.

Bij mensen worden strenge voorzorgsmaatregelen genomen om gevaarlijke vreemde virussen te weren. Denk aan SARS en het vogelgriepvirus uit Azië. Ook bij dieren die voor de voedingsindustrie gehouden worden zijn we alert. De drastische maatregelen om MKZ en vogelpest in te dammen liggen nog vers in het geheugen. Een stringente voorzorgsmaatregel treffen we op IJsland met betrekking tot de export van paarden: de politiek is daar: 'eenmaal weg, onder geen voorwaarde terug'. Aanbevelingen vanuit de wetenschap bij de uitzetstrategie van zeehonden gaan in dezelfde richting, met Denemarken als het meest consequente land.

Het ministerie van Natuurbehoud in België stelt, dat gezonde dieren niet mogen worden gevangen of opgejaagd. Zo liet de brandweer van Dendermonde de zeehonden in de Schelde gewoon zwemmen.

Voor in gevangenschap geboren dieren hebben we ook in Nederland regels (zie ook het gesol met de zeehond Hannes uit de Duitse dierentuin), voor wilde dieren zouden dezelfde regels moeten gelden (en worden nageleefd). Naar mijn mening is het ontoelaatbaar om een gevangen zwerver weer terug te brengen. De populatie in het oorspronkelijke gebied loopt onnodige risico's.

Als we het al nodig vinden om in te grijpen bij dergelijke individuen (doordat ze ziek lijken of erg verzwakt), kunnen ze het beste opgevangen worden in dierentuinen om daar een educatieve functie te vervullen. Maar terugbrengen, nee. Geen zinnig mens haalt het toch in zijn hoofd een hier gesignaleerde haakbek of knorrepos te gaan vangen en terug te brengen.

Marius den Boer

Hyperlink 1-2005

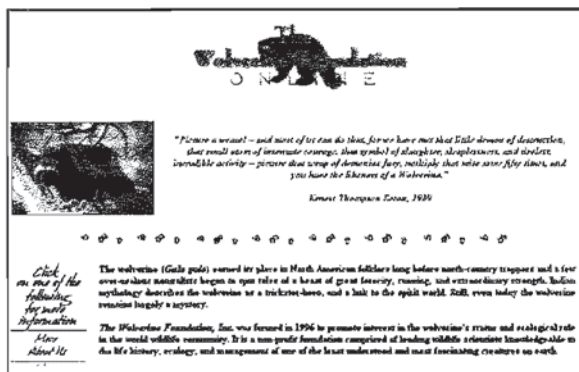
Websites

Reuzenmarter

url: <http://www.wolverinefoundation.org>

taal: Engels

Ik geraak nog steeds in extase bij het zien van een bijzondere martersoort zoals een das, een otter of een boommarter. Maar bij een ontmoeting van een veelvraat is een appelflauwte nabij. Geen van ons zal deze marterreus in onze contreien te zien krijgen, maar in het hoge noorden van Scandinavië maken we toch een waterkans. Zolang een ontmoeting uitblijft, neem ik genoeg met de goed gestoffeerde website, die vermetelen, verenigd in de Wolverine

Foundation, hebben opgezet. Op hun site kom je werkelijk alles over veelvraten te weten en kan je je verlekken aan wilde verhalen, bijzondere ontmoetingen en merkwaardige weetjes. De informatie doorloopt verschillende kennisniveaus en de site bevat zowel een uitgebreide kinderpagina als een luik voor doorgewinterde biologen. Door de vele invalshoeken is er wat wils voor iedereen. Na het struinen op de site, wordt snel duidelijk hoe het komt dat zo'n mysterieus beest ieders verbeelding tart.

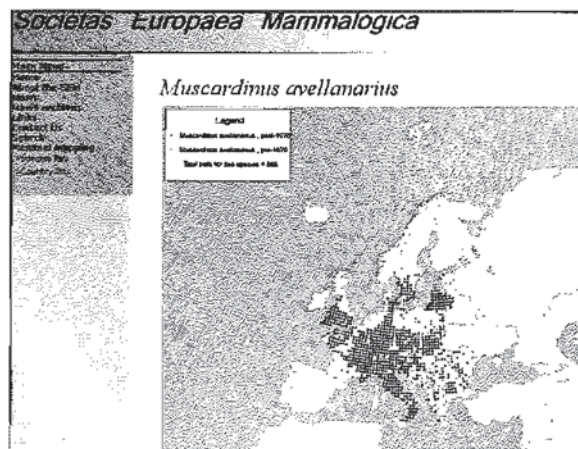
Zoek de beestjes

url: www.european-mammals.org

taal: Engels

De Societas Europaea Mammalogica werd in 1988 opgericht om de Europese verspreidingsatlas voor zoogdieren op te stellen en het verspreidingsonderzoek naar Europese zoogdieren te bevorderen. Het werd een werkje van lange adem. Uiteindelijk is

het toch gelukt om van alle al dan niet inheemse soorten verspreidingskaarten op Europees niveau op te maken. De kaartjes zijn te bekijken op het internet. Verheug je niet te snel: de verspreidingsin-

formatie blijft beperkt tot het kaartbeeld zonder nadere uitleg. Wel biedt de site de mogelijkheid het verspreidingspatroon van twee soorten tegenover elkaar uit te zetten en de status van een soort in de verschillende Europese landen op te vragen. Voor het overige levert de site enkel nog wat magere nieuwtjes in verband met verspreiding. Hoe kan het ook anders? Meestal gaan die over recente vondsten van soorten in een welbepaald land. Alles wijst erop dat de voornemens groter waren dan het resultaat. De materie biedt nochtans vele mogelijkheden. Een gemiste kans, maar het is nooit te laat voor een inhaalbeweging.

Molshopen

url: www.maulwuerfiges.de

taal: Duits

Over de ene soort is meer te vertellen dan over de andere. Met de mol weet ik het echter niet goed. Niettegenstaande iedereen de mol kent en de helft daarvan hem, in glorie van het gazon, naar het leven staat, ontbreekt enige degelijke informatie over de

biologie van deze naarstige graver op het grootse internet. Deze site is een lovenswaardige poging om hieraan te verhelpen, maar ze strandt in bijkomstigheden en details over dingen die, behalve een gemeenschappelijke naam of gedragskenmerk, verder niets met een mol van doen hebben. Daardoor komt het dat je naast vele mollenweetjes op deze site evengoed iets over tractoren, kinderboekjes, grappentappen, taartenbakken en graafinsecten leest. Dat vijf van de zes rubrieken hoofdzakelijk randinformatie bevatten, zegt genoeg: losse hoopjes van wetenswaardigheden en borrelpraat. De inhoudelijke invulling vraagt nog flink wat graafwerk.

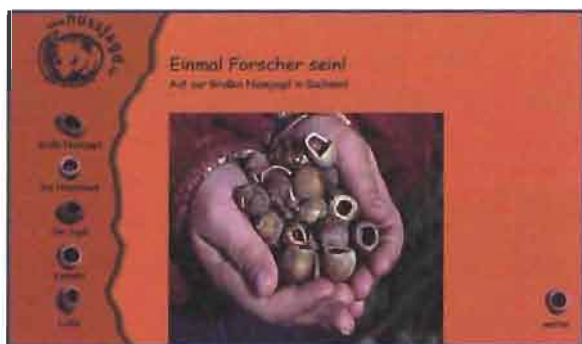
Notenjacht

url: www.greatnuthunt.org.uk

www.nussjagd.de

taal: Engels & Duits

Misschien heeft het afgelopen goede notenjaar er iets mee te maken, maar zowel Britten als Duitsers gingen het afgelopen jaar massaal op zoek naar deze lekkernij. Weliswaar niet om de noten zelf te verorberen maar om te achterhalen wie behalve hen nog in de harde vruchten is geïnteresseerd. Vooral klei-

ne knagers lusten ze rauw. Hun knaagsporen maken het mogelijk te achterhalen welk knaagbeest je voor is geweest. Hoe en waarom worden in woord en beeld toegelicht op twee afzonderlijke sites. Kinderlijk gemakkelijk lijkt me: de sites richten zich zowel op de jeugd als op de onwetende volwassene. Ondersteund door blitse animatie kom je te weten waar je moet zoeken en waarop je moet letten. Ook word je aangespoord om vondsten aan beter wetende inventarisatiegroepen door te spelen. Doorgewinterde onderzoekers halen allicht hun neus op voor al die eenvoud, maar juist door hun speelse en educatieve achtergrond bevorderen deze sites de interesse van onwetenden in het

zoogdierenonderzoek. Het noten zoeken smaakt naar meer.

Digitale publicaties

Samen met de grote roofdieren mogen de vleermuizen zich verheugen over een groot aantal digitale nieuwsbrieven. Om niet elk kwartaal in herhaling te vallen, zet ik op de VZZ-site de mij bekende digitale publicaties op een rijtje. Het lijstje is geenszins compleet en voor aanvulling vatbaar. Laat het weten als er eentje ontbreekt.

FlederNews

http://www.wildark.ch/bif_information.htm

Eurobat Chat

www.eurobats.org/publications/eurobat_chat.htm

Bat Conservation International e-newsletter

www.batcon.org/newsletter/index.html

Fledermaus-Anzeiger

<http://www.fledermausschutz.ch/downloads/FMAZ/fmaz.htm>

Kopfüber – Bat Journal Austria

www.fledermausschutz.at/Downloadbereich.htm

Bats Magazine

www.batcon.org/batsmag/allissue.html

Eptesicus

www.hot.ee/eptesicus/

Bat News (uitgave stopgezet 2000)

www.fledermaus-online.de/

Fledermausschutz Infobrief

www.fledermausschutz.de/index_380.html

Rundbrief Arbeitskreis Fledermausschutz Rheinland-Pfalz

<http://www.fledermausschutz-rlp.de/>

Fledermausregion

www.all-about-bats.net/ddownload/ldownload.htm

Surf ook even naar:

Zoogdier gezien

Vanaf nu kunt u al uw waarnemingen van zoogdieren en andere levende wezens delen met uw Nederlandse soortgenoten en zonodig hierover met hen in discussie treden. Er zijn nog meer mogelijkheden maar die zijn vooral voor vogelaars weggelegd. www.waarneming.nl

Dirk Criel

Un de oude doos

deel 4: over nesten, holen en burchten.

De reeks is aan de vierde aflevering toe. In de drie voorgaande nummers van Zoogdier kon u al uitgebreid lezen over het opzet ervan. We keren opnieuw een aardig stukje terug in de tijd, meer bepaald naar het jaar 1869. Toen vertaalde ene L. Rousseau een tweedelig en Engelstalig werk in het Frans: 'Les habitations merveilleuses' ofwel: 'De schitterende woonsten'. De Engelstalige titel vond ik nergens terug. Zoals de titel al weergeeft, beschrijft het boek de nesten en verblijfplaatsen van allerlei dieren. Jammer dat er maar weinig zoogdieren in besproken worden, de meeste aandacht gaat naar de vogels, naar reptielen en ongewervelden.

Zoogdiersoorten waarvan het onderkomen toch vrij uitgebreid becommentarieerd wordt, zijn onder andere de muskusrat, de bever, de slaapmuizen, de mol, de spitsmuizen, de poolvos en de gewone vos, de wezel, de das, de otter en... de mens! Deel I opent met de zinnen: «*Parmi les animaux supérieurs, il s'en trouve un grand nombre qui, parvenus à une certaine période de leur existence, ont besoin d'une habitation, soit comme abri contre le mauvais temps, soit comme lieu de refuge contre les attaques de leurs enne-*

mis. Un terrier creusé sous la terre, dans le bois, dans le roc ou toute autre matière, constitue la forme la plus simple d'une semblable demeure. Les races les moins développées de l'espèce humaine, telles que les Bojesmans du Cap et les Indiens < creuseurs > de l'Amérique, emploient cet expédient. Souvent une caverne suffit aux besoins de ces êtres ignorant toute industrie et dont les efforts se bornent à la satisfactions d'appétits grossiers.» In het Nederlands: "Onder de meest ontwikkelde dieren bevindt zich een groot aantal dat, op een zeker ogenblik in zijn bestaan, behoefte kreeg aan een onderkomen, zij het als onderdak tegen slecht weer of als schuilplaats bij aanvallen van hun vijanden. Een hol uitgegraven in de aarde, in hout, in de rotsen of in eender welke materie is de meest eenvoudige vorm van dergelijke onderkomens. De minst ontwikkelde rassen van de menselijke soort, zoals de Bosjesmannen van de Kaap, en de 'holen gravende' Indianen in Amerika, gebruiken dit soort noodoplossing. Dikwijls voldoet een hol aan de behoeften van deze wezens die zelf geen bouwsels maken, en wier inspanningen zich beperken tot het voldoen aan hun primitieve lusten."

Bij de 'echte' zoogdieren zwaait de auteur met lof over de kunst waarmee sommige zoogdieren erin slagen een verblijf te construeren. Daarbij vermeldt de auteur: "De eerste plaats komt ongetwijfeld toe

aan de mol. Dit opmerkelijke dier graaft niet alleen ondergrondse galerijen, het bouwt zich een ingewikkelde schuilplaats van gangen en kamers, waarvan de indeling merkwaardig compleet is... Het weinige dat we weten over hun gedrag, doet vermoeden dat een grondige studie ons nog interessante details zou laten ontdekken. Mocht de mol een zeldzame tropische soort zijn, dan was hij allang grondiger bestudeerd."

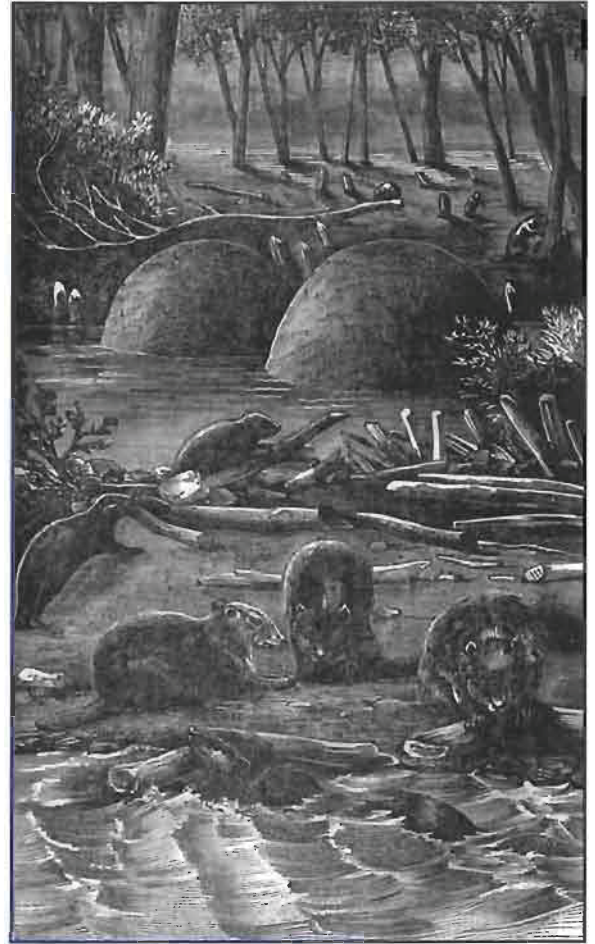
Erg geestig is wat de auteur schrijft over de muskusrat: «*Le rat musqué appartient aussi à la famille des musaraignes. Il fré-*

quente surtout les bords du Volga, et, semblable au castor, se tient plus souvent dans l'eau que sur la terre ferme.» Ofwel: "De muskusrat behoort ook tot de familie van de spitsmuizen. Hij komt vooral voor langs de oevers van de Wolga, en, zoals de bever bevindt hij zich meer in het water dan op het land." We schrijven uiteraard 1869!

Na een lovende beschrijving over de burcht van de poolvos, lezen we over de gewone vos: «*Le renard commun de nos pays se construit une demeure beaucoup moins compliquée et même, pour s'épargner toute peine, il s'empare du terrier d'un blaireau ou d'un clapier de lapin.*» Of: "De gewone vos uit onze streken graaft zich een veel eenvoudiger hol en, om zich alle moeite te besparen, neemt hij soms een dassenburcht in, of een konijnenhol." Ondanks deze wat minachtende uitspraak, schrijft de auteur wel nog: "Jonge vosjes zijn jolige kleine creatuurtjes, die net zo graag lijken te spelen als kinderen. Op zulke momenten kijkt de moedervos als een goede moeder genoegzaam toe op hun gestoei."

Over de otter lezen we: "De otter graaft volgens mij niet. Waarlijk: een uitholling in een rivieroever doet dienst als schuilplaats in geval van nood, en om er hun jongen te werpen."

En verder: "Ook de wezel graaft niet. Hij woont in rotsnissen, tussen boomwortels, maar eigenlijk vooral in steenhopen. Slechts één lid van deze familie (de marterachtigen - BV) is een krachtige graver: de das. Door zijn uitgesproken voorkeur voor insectenlarven zoekt hij de ondergrondse nesten van wespen of andere vliesvleugeligen."

Verrassend is de aandacht die de auteur besteedt aan een soort als de dwergmuis, waar hij over schrijft dat het misschien wel 'het kleinste zoogdier ter wereld' is. De auteur geeft aan de hand van de ons welbekende kenmerken een zeer accurate beschrijving van het diertje, waarna hij stelt: «*ces signes, le naturaliste reconnaîtra aisément s'il a devant lui une souris des moissons.*» Of: "Aan deze kenmerken ziet een natuurkenner makkelijk of hij een dwergmuis voor zich heeft." En verder over

hun nest: "Natuurkenner Gilbert White vond ooit een dwergmuizennestje hangend onder de kop van een distel."

Over de eekhoorns had de auteur blijkbaar al opgemerkt dat ze zowel een zomernest als een winter-nest bouwen. Om een zomernest te ontdekken, heeft men volgens hem een geoefend oog nodig. Het winternest omschrijft hij als veel steviger: soms trok hij zo een nest uit een boom en telkens stond hij versteld ("vraiment incroyable") van de hoeveelheid plantenmateriaal die erin verwerkt was.

Een soort die in dit boek natuurlijk niet mocht ontbreken, is de bever. Merkwaardig gedetailleerd is de beschrijving van de auteur over hoe een bever precies een boom omknaagt: Eerst knaagt hij rondom een diepe kring uit de boom, waarna hij de boom nauwkeurig rondom inspecteert, om daarna te beslissen waar hij precies moet verder knabbelen, opdat de boom op de gewenste plaats zou neerkomen.

Misschien bevat dit soort oude boeken voor ons op het eerste gezicht maar weinig onbekende feiten, maar de waarde van het herlezen ervan in onze tijd ligt misschien niet zozeer in de feitelijkheden op zich, maar in het inzicht dat we ons kunnen verschaffen in hoe men vroeger dacht en schreef over wilde zoog- en andere dieren en wat de onwetende lezer er dus over te lezen kreeg. Hoe meer je in die oude boeken grasduint, hoe meer je de indruk krijgt dat het beeld van toen een merkwaardige mix was van verwondering en bewondering enerzijds, en een soort superioriteitsgevoel en een bestrijdingsdrang anderzijds. Zouden deze boeken ook maar enigszins mee de beeldvorming van de gewone mens over de dieren rondom hen mee hebben bepaald? Wellicht niet zozeer het beeld van de gewone mens, want die konden zich deze boeken wellicht niet veroorloven, maar misschien wel het beeld van de geletterde mens. Zouden de leraren van toen dit soort verhalen in hun klas verteld hebben?

Bob Vandendriessche

Zoogdiervereniging VZZ en Steunstichting

Op 21 december 2004 was het dan zo ver: de ondertekening van de statuten van de Steunstichting VZZ. Op dezelfde dag is ook de statutenwijziging van de VZZ getekend. De statutenwijziging van de vereniging betrof met name de afkorting van de naam en een aanpassing van de doelstelling. In het dagelijks gebruik heet de Vereniging voor Zoogdierkunde en Zoogdierbescherming (VZZ) nu Zoogdiervereniging VZZ.

De Zoogdiervereniging VZZ

De vereniging heeft ten doel zich nationaal en internationaal in te zetten voor de studie en de bescherming van in het wild levende zoogdieren en hun leefgebieden. Nieuw in deze doelstelling is de toevoeging 'en hun leefgebieden' en er staat meer expliciet dat de vereniging zich met in het wild levende zoogdieren bezig houdt. Daarnaast is de toevoeging dat de vereniging 'met name in de Benelux actief is' weggelaten. De vereniging kan, conform de nieuwe statuten, overal in de wereld actief zijn.

Binnen de vereniging zijn nu vier geledingen actief:

- werkgroepen;
- redacties;
- commissies;
- Steunstichting VZZ

Net als de redacties en de werkgroepen is de stichting een uitvoerend orgaan van de vereniging. De redacties zijn verantwoordelijk voor het uitgeven van de tijdschriften en het onderhoud van de websites. De werkgroepen voor de activiteiten die zij initiëren en de nieuwsbrieven die zij uitgeven. De stichting is verantwoordelijk voor de projecten en de opdrachten die zij aanneemt. Zij vormt echter ook het secretariaat van de vereniging en heeft daardoor ook de nodige administratieve en ondersteunende taken onder zich.

De missie van de VZZ

De herstructurering van de vereniging is aangegrepen om de missie van de VZZ duidelijker te formu-

leren: De Zoogdierverseniging VZZ wil dé zoogdierverseniging van Nederland zijn en wil dit bereiken door actief kennis te verzamelen, te ontwikkelen en uit te dragen, met als doel de actieve bescherming van zoogdieren en hun leefgebieden.

De Steunstichting VZZ

De statutaire naam is eigenlijk Steunstichting Vereniging voor Zoogdierkunde en Zoogdierbescherming. Maar dat bekt niet zo lekker, dus is er ook een officiële afgekorte naam: Steunstichting VZZ. In het dagelijks gebruik mag ook gewoon Stichting VZZ gebruikt worden.

De doelstelling van de stichting is: het steunen van de vereniging en voorts het verrichten van al hetgeen daarmee in de meest ruime zin verband houdt of daarvoor bevorderlijk kan zijn.

De stichting is weliswaar een aparte rechtspersoon, maar is sterk gekoppeld aan de Zoogdierverseniging VZZ. Namelijk via een bestuurlijke unie: de leden van het stichtingsbestuur moeten ook bestuurslid van de vereniging zijn. Daarnaast moet de stichting haar begroting en financieel jaarverslag aan het bestuur van de vereniging ter goedkeuring voorleggen. Het uitvoerend apparaat van de stichting zal - op termijn - bestaan uit:

- een directie;
- een secretariaat;
- een team Onderzoek & Advies;
- een team Bescherming & Communicatie

Op termijn, omdat het team Bescherming & Communicatie nog niet bestaat. Het team Onderzoek & Advies heeft wel al definitief vorm gekregen. Al het personeel dat bij de vereniging in dienst was is naar de stichting overgeheveld. Op dit moment werken 18 mensen voor de stichting, c.q. vereniging. Daarnaast werken er 4 vaste vrijwilligers op het kantoor.

Het bestuur van de stichting wordt tijdelijk gevormd door Ton Bosman (voorzitter), Leo van Breukelen (secretaris) en Jacob van Olst (penningmeester). Op de komende ledenvergadering (23 april) worden nieuwe bestuursleden voorgedragen.

Zoogmail

Aan het begin van 2004 opperde Peter van der Linden, uitgever van de digitale nieuwsbrief

Zoogmail het idee om deze nieuwsbrief officieel door de VZZ uit te laten geven. Het VZZ-bestuur en de Algemene Ledenvergadering schaarden zich achter dit idee en sinds enkele maanden is Zoogmail een VZZ-uitgave. Wilt u deze nieuwsbrief ontvangen dan kunt u zich aanmelden via zoogmail@vzz.nl.

Giften

De afgelopen maanden heeft de VZZ weer een aantal giften ontvangen, o.a. naar aanleiding van de oproep in de vorige Zoogdier voor het bezoek van twee Beniners aan Nederland. Bij deze wil het VZZ-bestuur de gevers hartelijk danken.

Wilt u de VZZ ook steunen, dan kan dat door een gift over te maken naar giro 203737 t.n.v. VZZ te Arnhem, o.v.v. 'Gift Zoogdierfonds'. Voor het bezoek van de Beniners zijn ook nog steeds giften van harte welkom.

Ledenvergaderingen in 2005

De ledenvergaderingen van de Zoogdierverseniging VZZ in 2005 zijn gepland op zaterdag 23 april en zaterdag 19 november. Leden van de VZZ ontvangen binnenkort de uitnodiging voor de eerste vergadering, welke in Utrecht gehouden wordt. Op het programma staan o.a. de verkiezing van nieuwe bestuursleden en een voorstel voor een meerjarenprogramma. Een groot deel van de dag zal besteed worden aan voordrachten over activiteiten die de vereniging het afgelopen jaar verrichtte.

Wildzoekers

De Zoogdierverseniging VZZ heeft, samen met zes andere natuurorganisaties in Nederland, een nieuwe jeugdnatuurclub opgericht: Wildzoekers (de nieuwe jeugdnatuurclub voor jongeren van 8 tot 16 jaar). Naast VZZ participeren Natuurmonumenten, Vogelbescherming, De Vlinderstichting, SOVON Vogelonderzoek en de jeugdbonden voor natuurstudie NJN en JNM in deze club. Iedere partner draagt binnen zijn mogelijkheden bij aan de club.

Wildzoekers is een vervolg op de Vrije Vogel Club, een initiatief van Vogelbescherming Nederland. Vogelbescherming zag met de nieuwe samenwerking meer mogelijkheden om de jeugd bij de natuur te betrekken. Doel van Wildzoekers is een zo groot mogelijk draagvlak onder de jeugd te

creëren voor de natuur in Nederland. Uit onderzoek blijkt dat jongeren van natuur houden, maar er toch niet zoveel mee in aanraking komen. Toch blijkt dat ze zelf willen ontdekken en alles over iets te weten willen komen. Dat doen ze niet alleen door het lezen van boeken over de natuur. Ze willen ook horen, kijken, wroeten, ruiken en proeven. Met je handen in de modder en met je voeten in de beek, bij wijze van spreken. Echt contact. Het Wildgevoel. Hier speelt Wildzoekers op in.

Centraal staat: lekker naar buiten. Ontdek de natuur om je heen. Om de jeugd de natuur in te laten gaan worden heel veel activiteiten in de natuur aangeboden: thuis in de achtertuin, in de omgeving, in de regio en enkele landelijke activiteiten. De website Wildzoekers vormt het virtuele clubhuis. Deze biedt een activiteitenoverzicht, maar nog belangrijker, allerlei mogelijkheden om zelf de natuur in te gaan, dingetjes te onderzoeken, vleermuistellingen te doen, doe-het-zelf-pakketten, etc.

En vervolgens kunnen de Wildzoekers, zoals de leden heten, deze ervaringen met anderen delen op de website www.wildzoekers.nl. Op de website kunnen de jongeren elkaar ontmoeten, hun ervaringen kwijt, kennis delen of opdoen en bezig zijn met natuur. Ook ontvangen de leden nog echte post, want dat blijft leuk, ook in de digitale wereld van vandaag.

Wildzoekers is er voor iedereen van 8 t/m 16 jaar. Het maakt niet uit hoeveel je er vanaf weet. De contributie is € 17,50 per jaar. Bij meerdere leden per gezin geldt er een korting. Lid worden kan via de website www.wildzoekers.nl.

Uit het Bestuur Vereniging en stichting

Op 21 december 2004 zijn de statuten voor de stichting VZZ officieel getekend. Hiermee is het bestaan van de steunstichting naast de vereniging een feit. In de komende maanden zal het naast elkaar bestaan van vereniging en stichting vaak aan de orde zijn. Voor veel dagelijkse contacten tussen bureau en leden zal er weinig veranderen. Voor de leden die betrokken zijn bij opdrachten zal zeker merkbaar zijn dat het bureau anders georganiseerd zal worden. Ook zal de aanhef op het briefpapier veranderen: 'Stichting VZZ'. Met het oog op de

splitsing polst het bestuur enkele mogelijke bestuursleden met vaardigheden die passen bij het runnen van de stichting. Op de ALV van 23 april zullen zij aan de ledenvergadering ter benoeming worden voorgesteld.

Gebruiksrechten data

Als gevolg van een besluit genomen op de ALV van november 2004 is 26 februari 2005 een themadag georganiseerd over gebruiksrechten van de door de leden verzamelde data. De VZZ verkoopt data en kennis verbonden aan die data. Door het vermarkten van deze gegevens kan de VZZ invulling geven aan de doelstellingen van de vereniging: het verspreiden en ontwikkelen van kennis over zoogdieren in Nederland. De afnemers van de gegevens hebben specifieke wensen gekoppeld aan hun vraag en betaling. De themadag is bedoeld om binnen de VZZ de discussie te voeren welke informatie kan worden geboden. Hierbij is het oordeel van de verzamelaar van de data en de mening van de VZZ als beheerder van deze data van belang. Maar we willen ook onze oren niet sluiten voor de wensen van de gebruikers van de data.

Bescherming

Op de ALV van april 2004 is door Chris Smeenk een warm pleidooi gehouden voor actie tot bescherming van de Atlantikwal te Scheveningen als winterverblijfplaats voor vleermuizen. Dit heeft succes gehad. In een officiële brief schrijft de gemeente Den Haag aan de VZZ dat zij afziet van het gebruik van de Atlantikwal in Scheveningen voor een museum. De gemeente zal verder zoeken naar een andere, meer geschikte locatie. Er is ook al gegraven bij een mogelijk nieuwe locatie, de radarbunker onder de vogeltrektelpost De Vulkan.

Met zes andere natuurorganisaties is de VZZ gestart met een jeugdnatuurclub: de Wildzoekers. Aan u allen de oproep om zoveel mogelijk jongeren aan te sporen actief te zijn in deze nieuwe club geheel gericht op jeugdige enthousiaste speurders in 't veld.

Internationaal

Op internationaal gebied is er weer het een en ander op stapel gezet. Allereerst wordt druk voort-

gebouwd op de eerdere contacten met Benin, met de Réseau Rongeurs et Environnement (RéRE) wel te verstaan. De Veldwerkgroep en de werkgroep Internationaal hebben al drie keer genoten van de gastvrijheid in Benin, voor het laatst in februari 2005. De eerdere bezoeken aan Benin hebben interessant materiaal opgeleverd, dat vraagt om vervolgonderzoek gericht op de taxonomie en de ecologie van kleine zoogdieren. In januari 2005 zijn twee leden van RéRE op bezoek geweest in Nederland. Onder begeleiding van de Universiteit Wageningen leerden zij voedselresten in magen van zoogdieren te determineren. Deze techniek zullen zij ook in Benin toepassen, opdat ze meer te weten komen over de voedselvoorkeuren. Dit bezoek was mogelijk dankzij giften van enkelen van u. Giften zijn nog steeds welkom op giro 203737 t.n.v. VZZ te Arnhem.

Het reeds bestaande contact met de Britse Mammal Society heeft verder inhoud gekregen door het bezoek van Michael Woods, de voorzitter, aan de VZZ. Naast enkele veldbezoeken is aandacht besteed aan kennisuitwisseling en samenwerking. Het lijkt dat Europese standaardisatie van rapportages over habitatnormen een speerpunt kan zijn.

Hans Bekker

Natuur.nieuws:

uit de werkgroepsbesturen

Zeggen dat dit een historisch nummer van Zoogdier is, gaat te ver. Eigenlijk is deze Zoogdier gewoon een logisch vervolg op wat de voorbije jaren aan samenwerking tussen Nederland en Vlaanderen is ontstaan. Gemeenschappelijke studiedagen, excursies, weekends, allerhande grensoverschrijdend overleg en natuurlijk: de versterking van de redactie met enkele Vlamingen. Het zijn al langer dan vandaag feiten waar je niet naast kon. Dirk Criel verzorgde al de hyperlink, Rollin Verlinde (zie bijv. de cover) en anderen stonden garant voor schitterend beeldmateriaal en sinds 2002 zorgen enkele Vlaamse redactieleden voor een vaste Vlaamse inbreng. Dat zoiets relevant is, bewijzen de vele enthousiaste reacties aan beide kanten van de grens. Dat zoogdieren zich

- net als andere min of meer mobiele diergroepen - niet aan grenzen houden wéét iedereen wel, maar als het erop aan komt een blad te maken dat zich ook niet aan die grenzen houdt, dan steken taalperikelen meestal de kop op. Niet zo bij Zoogdier! De Zoogdierenwerkgroep van Natuurpunt is een jonge werkgroep, een 'kleuter' nog eigenlijk, veel jonger dan de Vleermuizenwerkgroep, die vorig jaar nog uitbundig zijn 25e verjaardag vierde met o.a. een dubbele studiedag. Dat betekent niet dat voorheen geen onderzoek gebeurde naar vleermuizen, wel dat eind de jaren zeventig een aantal amateurs zich verenigden. Als 'onderdeel' van een vereniging als Natuurpunt krijgen de natuurstudiewerkgroepen heel wat kansen, maar ook heel wat verantwoordelijkheden. De ondersteuning door personeelsleden is door financiële onzekerheden niet altijd verzekerd, wat het voor de bestuurders en de actieve vrijwilligers niet altijd even gemakkelijk maakt. Waarnemingen centraliseren, de databank beheren, inventarisatieprojecten en ander onderzoek ondersteunen en mee uitvoeren, in adviesgroepen zeten, de lopende monitoring mee opvolgen, de administratie bijhouden, de organisatie van lokale activiteiten aanmoedigen en ondersteunen, allerhande infovragen beantwoorden, cursussen begeleiden waar nodig, redactiewerk... alles samen een hele boterham, zoals men dat in het Vlaams zo plastisch uitdrukt! Als lezer van Zoogdier hoeft u zich daar gelukkig geen zorgen over te maken: over drie maanden ligt alweer een nieuw nummer in de bus! Mag ik jullie allemaal veel verrijkend leesplezier wensen, en speciaal aan de nieuwe Vlaamse lezers: welkom!

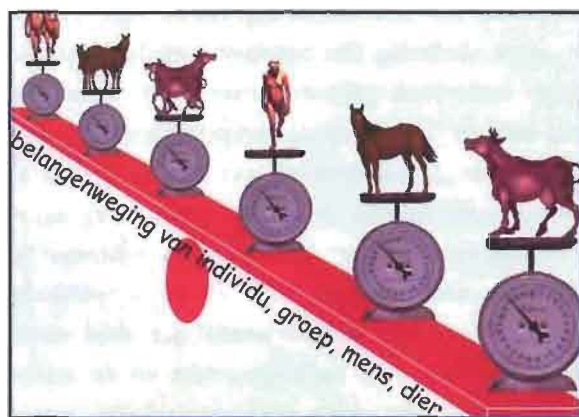
Bob Vandendriessche

De-domesticatie

Hoewel dit rapport al een paar jaar geleden is uitgebracht, zijn de inhoud en het onderwerp waar de schrijvers grip op proberen te krijgen nog altijd van belang. De-domesticatie is een begrip dat veel gebruikt wordt in het huidige beheer van natuurgebieden met grote grazers. Men doelt dan grofweg op het traject waarin de landbouwhuisdieren

(meestal runderen en paarden) die in een natuurgebied zijn losgelaten, na verloop van tijd zouden moeten veranderen in wilde of verwilderde dieren. In de praktijk blijkt dat beheerders, publiek en politiek zeer uiteenlopende ideeën over het nut en de noodzaak van de-domesticatie hebben. Dat heeft geleid tot heftige discussies, die zich vooral toespitsen op het welzijn van de dieren in kwestie.

De auteurs van het rapport pakken het grondig aan: om te beginnen proberen zij het begrip de-domesticatie wat nauwkeuriger te omschrijven. Daarbij zijn ook het startpunt (wanneer is sprake van een gedomesticeerd dier) en het eindpunt van het traject (waarover verschillende opvattingen bestaan) van belang. Zij zoeken in eerste instantie naar duidelijkheid over de gevolgen van het domesticeren (het proces dat men tenslotte wil terugdraaien). Vervolgens wordt met behulp van methodieken en gegevens uit de ethologie (diergedragswetenschap) en die uit de ethiek geprobeerd een manier te vinden om zowel de-domesticatie als het welzijn van de gemoeide dieren meetbaar te maken. In het derde en laatste deel worden de twee vakgebieden geïntegreerd tot een geheel.

Hoewel de auteurs in het begin van ieder deel van hun rapport op bewonderenswaardige wijze hun verhaal helder weten op te bouwen (en in duidelijke taal), voeren zij, naarmate het verhaal vordert, zoveel jargon in, dat het lezen allengs moeizamer wordt. Daardoor breekt ook de enorme slordigheid in het taalgebruik (halve zinnen, dubbele woorden, spelfouten, etc.) de lezer uiteindelijk op. In het deel dat aan ethiek is gewijd, wordt bovendien een behoorlijke kennis van de recente ontwikkelingen in het vakgebied van de lezer verwacht. Het laatste deel is weer wat makkelijker te lezen,

hoewel ook hier weer de fouten zeer storend zijn ('meer' en 'minder' verwisselen bij het toch al dubbel samengesteld woord 'niet-zelfredzame' geeft toch wel grote verwarring). En dat is bijzonder jammer, want in het laatste deel wordt juist geprobeerd tot een synthese te komen van gedrag en ethiek om uitspraken te doen over het welzijn van dieren tijdens het proces van de-domesticatie.

Maar aan de positieve kant is er ook veel te vermelden: met regelmaat produceren de auteurs een verhelderend inzicht dat de slordigheid weer enigszins goedmaakt. Bovendien waken zij voor de valkuil om het gedrag van de dieren tot de enige maat voor een geslaagde de-domesticatie te bestempelen. Allerlei factoren die bijdragen aan de fitness, zowel van het individu als van de populatie als geheel, passeren de revue. Verder zijn zij prettig kritisch over wat er nagestreefd wordt in het de-domesticatieproces, en laten ze zich absoluut niet meeslepen door modeverschijnselen als wildernis-natuur waar de dieren 'wel wild maar niet woest' moeten worden. Net als domesticatie is de-domesticatie in hun ogen een proces waarbij de mens nadrukkelijk een sturende rol voor zichzelf opeist. Dit in tegenstelling tot het verwilderen van bijvoorbeeld ontsnapte dieren, waarbij de mens niet bewust richting geeft aan de ontwikkeling van de populatie en/of het gedrag van de dieren. Hun ergernis over slordig gebruik van definities leidt er toe, dat zij al in het begin van hun rapport een tabel met bruikbare en eenduidig gedefinieerde begrippen op hebben genomen.

Al met al een behoorlijke kluif om door te lezen, maar netto toch wel de moeite waard, bijvoorbeeld voor degenen die vanaf de zijlijn of als onderdeel van hun werk het de-domesticeren van grote grazers in natuurgebieden volgen. Tenslotte levert het eindresultaat van het de-domesticatieproces, als het slaagt, op termijn voor Nederland weer twee wilde zoogdiersoorten op (rund en paard).

Meta Rijks

Koene, P & B. Gremmen. 2002. Wildheid gewogen. Samenspel van ethologie en ethiek bij de-domesticatie van grote grazers. Wageningen Universiteit & NWO Ethiek & Beleid. 175 blz. ISBN 90-6754-682-8

Bevertellers Almere gezocht

Het gaat goed met de bevers in Flevoland. Vorig jaar werden minimaal 26 dieren geteld tijdens de telavonden van juni en juli. Met de uitbreiding van het aantal bevers wordt het ook tijd om het aantal tellers uit te breiden. We zoeken met name mensen die in de buurt van Almere willen tellen.

In Flevoland ontsnapten ca 15 jaar geleden enkele bevers uit het Natuurpark Lelystad. Nakomelingen van deze bevers hebben de driehoek Lelystad-Almere-Zeewolde bevolkt. Sinds 2000 tellen leden van de Beverwerkgroep-VZZ en vrijwilligers van Landschapsbeheer Flevoland het aantal bevers dat uit de bekende burchten komt zwemmen. Het minimum aantal waargenomen bevers is gestegen van 11 dieren in 2000 naar 26 dieren in 2004. Ook het aantal burchten is toegenomen van 7 naar 16 nu. De grootste wijzigingen doen zich in de regio van Almere voor.

Op zaterdag 18 juni en 16 juli 2005 worden alle beverburchten in de regio van Almere tussen 20.00 en 23.00 uur geteld. Mensen die interesse hebben om te helpen met deze tellingen, worden van harte uitgenodigd zich op te geven. Je zult gekoppeld worden aan iemand die al langer meedoet met de telling, zodat je meteen leert waar je op moet letten. Daarnaast kun je ook de avond voorafgaand aan de telling in Almere meedoen aan de telling in het Natuurpark Lelystad. Hier liggen minstens vijf burchten dicht bij elkaar, zodat we met een vrij grote groep tellen (10-15 mensen). Hier ben je ervan verzekerd dat je een bever zult zien. Een mooie gelegenheid om het bever tellen onder de knie te krijgen en om de volgende avond het tellen in kleiner verband nog eens zelf te proberen.

Jeroen Reinhold
Landschapsbeheer Flevoland
Botter 14-03
8232 JP Lelystad
0320-294939
reinhold@landschapsbeheer.net

Limburgse

zoogdierwaarnemingen gevraagd!

Sinds april vorig jaar zijn de Zoogdierverseniging VZZ en het Natuurhistorisch Genootschap in Limburg bezig met de voorbereidingen voor een verspreidingsatlas van zoogdieren in Limburg. De atlasperiode zal in totaal een kwart eeuw beslaan: van 1980 tot 2006.

Om de zoogdieren in Limburg zo nauwkeurig mogelijk in kaart te brengen zijn veel waarnemingen nodig.

Zowel individuele waarnemers, als organisaties hebben inmiddels al zoogdierwaarnemingen doorgegeven. Sinds de start van het project is het aantal zoogdierwaarnemingen in de database aardig gegroeid. Om een zo compleet mogelijk beeld te krijgen is echter iedere waarneming van belang en zijn aanvullingen dus zeer gewenst!

Momenteel wordt gewerkt aan een voorlopige verspreidingsatlas. Aan de hand van deze atlas kan dan gericht naar de witte plekken worden gekeken.

Om de verspreidingsbeelden zo volledig mogelijk te maken is het verzoek aan u: doe mee, noteer alles wat u ziet en geef het door! Dus niet alleen de levende zoogdieren, maar ook verkeersslachtoffers langs of op de weg, molshopen in uw tuin of muizen gevangen door uw kat. Bij determinatieproblemen kunt u contact met ons opnemen. Een foto kan handig zijn om op te sturen.

Daarnaast zijn ook oude waarnemingen welkom. Kijkt u dus boekjes, aantekenschriften, databestanden en dergelijke na en stuur alle nog niet eerder ingeleverde waarnemingen op! Het zou zonde zijn als deze waarnemingen in de voorlopige atlas ontbraken.

Waarnemingsformulieren (papier of digitaal) zijn verkrijgbaar via onderstaand e-mailadres of telefoonnummer. Ook kunnen gegevens digitaal in een zelfgemaakt excel-bestand worden opgestuurd.

Voor meer informatie over het insturen van gegevens kunt u contact opnemen met:

Neeltje Huizenga, telefoon 0475-386470,
e-mail n.huizenga@nhgl.org,
Website NHGL: <http://www.nhgl.nl>
Website VZZ: <http://www.vzz.nl>

Agenda

23 april ALV Zoogdierverseniging VZZ

De ALV wordt gehouden in Utrecht. VZZ-leden ontvangen binnenkort een uitnodiging.

27 april Vlaams vossensymposium

Het Instituut voor Bosbouw en Wildbeheer organiseert in samenwerking met AMINAL - Bos & Groen en Educatief Bosbouwcentrum Groenendaal het Vlaams vossensymposium te Brussel, KBC-bank. Info bij: bob.vandendriessche@natuurpunt.be

28 mei hamsterexcursie

De Zoogdierenwerkgroep van Natuurpunt trekt we naar hun noorderburen, op zoek naar echte wilde hamsters in het hamsterreservaat Sibbe. Start 12.00 uur in café 't Plateau (Gasthuis, Bemelen, Nederland), vlakbij het hamsterreservaat Sibbe. Carpoolers moeten om 10.30 uur in Mechelen (parking achterzijde Centraal Station NMBS) zijn. In het hamsterreservaat Sibbe krijgen we uitleg en de kans is zelfs groot dat we een levende hamster te zien krijgen. Hiervoor moeten we waarschijnlijk wel wachten tot ergens tussen 16.00 en 19.30 uur, want dan is de vangstkans het grootst. Inschrijven is verplicht. Info bij: zoogdieren@natuurpunt.be

17-19 juni Franjestaarten op landgoed Eerde.

We gaan proberen om alle franjestaartkolonies op het landgoed op te sporen. Het wordt de hele nacht door hard werken, maar zonsopkomst op landgoed Eerde maakt veel goed! Opgeven voor 1 mei bij Kamief Spoelstra, K.Spoelstra@rug.nl

24-26 juni Vleermuisweekend Elsendorp

Het fraaie landgoed de Grote Slink zal worden geïnventariseerd, alsmede de Stippelberg. In verband met de kosten van de kampeerboerderij moet je je aanmelden door voor 1 mei € 25,- over te maken naar giro 2899480 t.n.v. de Vleermuiswerkgroep Noord-Brabant te Best. Info bij Peter Twisk: PeterTwisk@planet.nl

28 juli- 6 augustus Zomerkamp in Slowakije

Bereid je voor op een intense vloer- en slaapmuiservaring in fraaie landschappen, bossen en holle bergen. De kosten voor het zomerkamp bedragen € 225,-. Opgeven doe je door voor 1 april € 25,- over te maken op giro 2050298 t.n.v. VZZ Veldwerkgroep te Zwartewaal. Vermeld in de omschrijving van de overschrijving je e-mailadres. Als er teveel opgaven zijn, wordt op 1 april geloot.

Aanwijzingen voor auteurs

Artikelen dienen populair-wetenschappelijk van aard te zijn en niet elders gepubliceerd. De voorkeur gaat uit naar stukken over de (in het wild levende) zoogdieren van de Benelux. Ook korte mededelingen en bijzondere waarnemingen zijn welkom. Tekst zonder opmaak aanleveren per e-mail aan redactie.zoogdier@vzz.nl of op diskette. Zorg voor ruim illustratiemateriaal, maar houd dit gescheiden van de rest. In geval er copyright op de illustraties berust moet de auteur toestemming hebben voor het gebruik ervan. Beperk het aantal literatuurverwijzingen tot enkele essentiële. Per artikel kan van slechts één auteur het adres vermeld worden; van de overigen alleen de naam. Met vragen over inhoud en/of vorm kunt u altijd contact opnemen met de redactie. Uitgebreidere aanwijzingen voor auteurs zijn te vinden op de VZZ-site:

<http://www.vzz.nl/zoogd/zoogdierpub.htm>

Adressen

Zoogdierverseniging VZZ

Oude Kraan 8, 6811 LJ Arnhem, Nederland,
tel. 026-3705318, fax 026-3704038,
E-mail: zoogdier@vzz.nl, Website: www.vzz.nl

Werkgroepen Zoogdierverseniging VZZ Veldwerkgroep Nederland

Eric Thomassen,
Middelstegracht 28, 2312 TX Leiden,
tel. 071-5127761, E-mail: ericthomassen@hetnet.nl

Materiaaldepot Veldwerkgroep

Menno Haakma, E-mail: materiaal@vzz.nl

Vleermuiswerkgroep Nederland (VLEN-VZZ)

Oude Kraan 8, 6811 LJ Arnhem,
E-mail: vleermuiswerkgroepnederland@vzz.nl

Informatiepunt Zeezoogdieren

Marjan Addink, Naturalis, Postbus 9517,
2300 RA Leiden, E-mail: addink@nnm.nl

Werkgroep Boomarter Nederland

Ben van den Horn,
Celsiusstraat 4, 3817 XG Amersfoort,
tel. 033-4625970, E-mail: belise@freeler.nl

Beverwerkgroep

Annemarieke van der Sluijs, Oude Kraan 8,
6811 LJ Arnhem, tel. 026-3705318,
E-mail: a.vandersluijs@vzz.nl

Zoogdierwerkgroep Overijssel

Nico Driessen, p/a Natuur & Milieu Overijssel,
Stationsweg 3, 8011 CZ Zwolle, tel. 038-4217166,
E-mail: driessen@natuurmilieu.nl

Natuurpunt

Kardinaal Mercierplein 1, 2800 Mechelen, België,
tel. 015-297220. Website: www.natuurpunt.be

Contactpersonen Natuurpunt

Zoogdierenwerkgroep

Bob Vandendriessche, Begoniastraat 26,
8020 Oostkamp, België,
E-mail: bob.vandendriessche@natuurpunt.be

Vleermuiswerkgroep

Alex Lefevre, Kissenhoek 85, 2290 Vorselaar,
België, E-mail: alexlefevre@hotmail.com

VZZ-lidmaatschap / Natuurpunt- abonnement
VZZ-lidmaatschap met alleen Zoogdier € 15 per
jaar. Lidmaatschap met tijdschriften Lutra en
Zoogdier € 25 per jaar.

Overmaken op postbank 203737 of voor België op
rekening 000-1486269-35, onder vermelding van
het gewenste lidmaatschap.

Leden van Natuurpunt kunnen zich op Zoogdier
abonneren door € 8,50 over te maken op 000-
1486269-35 met vermelding: "Lid Natuurpunt" +
lidnummer"

Opzeggen

Uitsluitend schriftelijk, vóór 1 december, aan het
Bureau van de VZZ.

Zoogdier

ISSN 0925-1006

Redactieadres

Redactie Zoogdier, Oude Kraan 8, 6811 LJ Arnhem,
tel. 026-3705318, E-mail: redactie.zoogdier@vzz.nl

Redactie

Marius den Boer (hoofdredacteur), Wim Bongers,
Steve Geelhoed (eindredacteur), Maurice La Haye,
Alice Pillot, Froukje Rienks, Meta Rijks, Bob
Vandendriessche, Sven Verkem

Medewerkers Dirk Criel, Dick Klees, Thierry
Onkelinx, Goedele Verbeylen, Rollin Verlinde

Opmaak

Han Halewijn - Music Design, Arnhem

Druk

Tijl Offset, Zwolle

Losse nummers Zoogdier

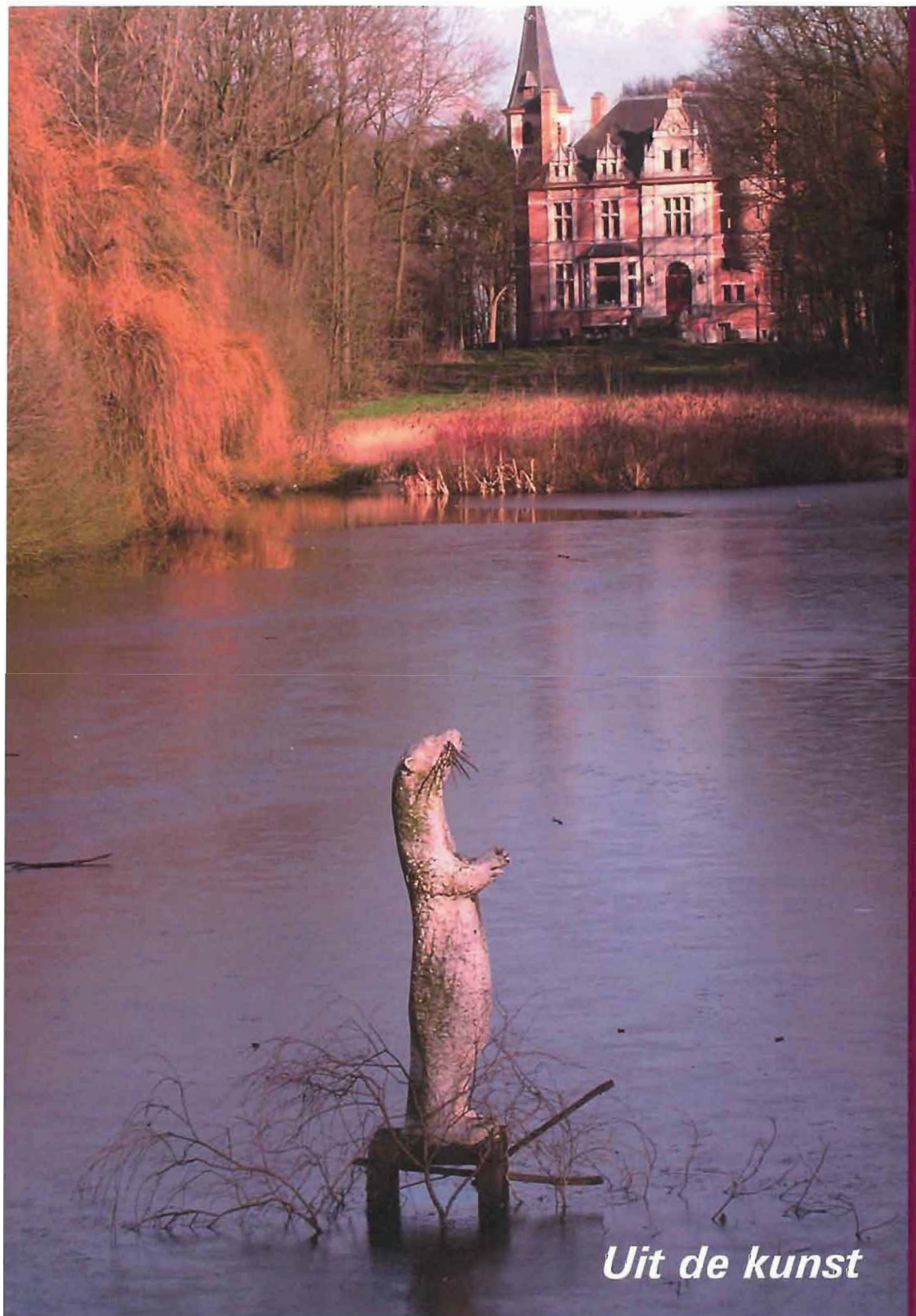
Losse nummers kosten € 6, inclusief porto.
Bestellen via redactieadres, met vermelding van
jaargang en nummer.

Kopijsluitingsdata

Nr 16 (2): 1 april 2005; nr 16 (3): 1 juli 2005; nr 16
(4): 1 oktober 2005; nr 17 (1): 1 januari 2006

UIT DE KUNST

Dit beeld van een otter - zonder staart - is
te zien in de parkvijver van het kasteeldo-
mein in het natuurgebied de Blankaart te
Diksmuide, in de provincie West-
Vlaanderen. Het werd er geplaatst door de
afdeling Natuur van het Ministerie van
Leefmilieu en staat symbool voor het 'Plan
Otter', dat op lange termijn de terugkeer
van de otter in het gebied moet mogelijk
maken. De laatste zekere otterwaarnemin-
gen in de Blankaart dateren van begin
jaren '80.

Uit de kunst